Afsnit V. Jødisk liv og livsanskuelse

1. Jødisk liv - fra vugge til grav

Jødisk tradition strækker sig flere årtusinder tilbage og mange af dagens traditioner står uforandrede fra Moses tid. Andre har, med Talmuds mellemkomst, forandret sig og tilpasset sig livets udvikling og nye normer forankret i tiden.
Grundlæggende er jødedommen en *patriarkalsk* religion. Det betyder dog ikke at kvinden er nedvurderet eller underlagt manden, snarere tværtimod - hvilket da også ses tydeligt i at jødedommen er *matrilineær* : jøde er den hvis moder (ikke fader) er jøde. Man arver altså sit ‘medlemskab’ af det jødiske folk ved kvinden og kun ved hende.
Som nævnt tidligere foregår den jødiske gudstjeneste efter Templets fald, dels i hjemmet, dels i synagogen. De to køn har således hvert sit religiøse rum. Manden varetager gudstjenesten i det ’offentlige’ rum, synagogen, - og kvinden står for gudstjenesten i det private rum, hjemmet (m. få undtagelser). Hendes opgave er at varetage hjemmets religiøse traditioner, som overholdelse af *kashrut*[1], gennemførelse af de religiøse fester i hjemmet, Sabbat og vigtigst af alt børnenes opdragelse.
Denne kønsopdeling af de religiøse pligter har også medført en kønsopdeling i synagogen.

Den jødiske livscyclus fra vugge til grav kendetegnes ved en fastlagt række af religiøse ritualer. Religionsvidenskabeligt ville man kalde dem for overgangsritualer, *rites des passages;* navngivning og indlemmelse i menigheden, accept af et liv under Torah, bryllup under Guds lov, forældreansvar og overgang fra det dennesidige liv til Guds mysterium. Og de er da også alle en form for overgangsritualer. Men i jødisk tænkning er der mere tale om at bekræfte og genbekræfte sit evige forhold til Gud: ja jeg er og vil være jøde under Abrahams pagt; ja jeg vil leve et jødisk liv under Guds lov, ja jeg vil stifte en familie til et liv i overensstemmelse med jødisk tradition; ja jeg vil beskytte mit barn og opdrage det til et jødisk liv; og endelig en lovprisning af Herren for det liv Han gav mig og som jeg forlader fortrøstningsfuldt, idet jeg begiver mig ind i Hans endelige mysterium.

Fødsel

At bringe et barn ind i denne verden lægger et stort ansvar på forældrene, De må påtage sig at omgærde barnet med kærlighed og opfylde dets behov for omsorg og ømhed. De må også erkende, at det påhviler dem at se til at barnet får en moralsk opdragelse til at blive et ansvarligt og etisk individ.
Ved fødslen er det jødiske individ rent og syndfrit. Der er ikke nogen arvesynd eller andre syndsanlæg i det nyfødte barn i jødisk forståelse. Mennesket er skabt af Gud og det er skabt *godt*. Den daglige morgenbøn udtrykker det meget koncist:

> *“ Åh min Gud, den sjæl som Du gav mig er ren; Du skabte den, Du formede den og Du blæste den ind i mig.”* (Talmud, Berakhot 60B)

Det er først i livsudlevelsen, i handlinger i strid med guds vilje, at mennesket kan påføre sig synd.

[1] Kashrut: de dietære love

Derfor er det så vigtigt, at forældrene gennem deres opdragelse af barnet sætter dets kurs rigtigt allerede fra første færd.

Brit Milah

“ Videre sagde Gud til Abraham: For dit vedkommende skal du holde min pagt, du og dine efterkommere efter dig i generationer. Den pagt, som I skal holde mellem mig og jer og dine efterkommere efter dig, indebærer, at I skal lade enhver mandsperson omskære. I skal omskære jeres forhuds kød, og det skal være et pagtens tegn mellem mig og jer. Otte dage gammel skal enhver dreng hos jer omskæres i jeres generationer, tillige med den hjemmefødte og den erhvervede fra enhver fremmed, som ikke er af dine efterkommere.
(1.Mos. 17,9-12)

Således lød pagten Gud indgik med Abraham og gennem ham med det jødisk folk; og siden har det været en ufravigelig og central religiøs tradition at omskære et drengebarn på ottendedagen efter hans fødsel og ved denne begivenhed at give ham hans hebræiske navn. Med omskæringen bekræftes barnet som værende af folket og Abrahams slægt, og indgår i Guds pagt. Mange har prøvet at begrunde ritualet med hygiejnehensyn, andre - modstandere - har hævdet, at der var tale om en lemlæstelse af det perfekte legeme.
I jødisk forståelse er omskæringen et pagtstegn, hvorved Gud vil kende sit folk til alle tider. Endvidere ses omskæringen som en perfektionering af legemet, idet Gud efterlod sit skaberværk ufærdigt, for at mennesket kunne færdiggøre det, først og fremmest ved ‘færdiggøre sig selv’ og rejse sig til en højere grad af hellighed.
Pagtstegnet er udført på det seksuelle organ, hvor *Yetzer HaRa*[2] især er dominerende. Dette er for at demonstrere at mennesket er givet evnen til - gennem et liv under Torah - at overkomme Yetzer HaRa og erstatte den med *Yetzer HaTov*[3] og give kraft og energi til at tjene Gud. Brit Milah er et uomgåeligt ritual og man kan ikke leve som jøde uden at være omskåren:

“ En uomskåren mandsperson, som ikke har ladet sin forhuds kød omskære, denne person skal afskæres fra sit folk, min pagt har han brudt!” (1Mos. 17, 14)

En omskærelse kan foregå i synagogen, i hjemmet (typisk), eller på hospitalet. Den foretages i overværelse af familie og venner og er en festlig begivenhed. En, af familien udvalgt, ‘fadder’, *sandek,* sætter sig i *Elias’ stol* med barnet på skødet, hvorefter en særlig uddannet omskærer, *mohel’en* udfører omskæringen. For faderen er det et mitzvah at omskære sine sønner, men da de færreste er kvalificeret til at udføre en omskæring forsvarlig, vil han befuldmægtige *mohel’*en til at gennemføre ritualet på sine vegne. Profeten Elias, der i det 8. årh. BCE bekæmpede Israels frafald fra pagten med Gud, formodes at være til stede for at bevidne pagtsindgåelsen.
Det er kun drengebørn, der omskæres og efter omskæringen gives de deres navn. Pigerne navngives i synagogen på første eller anden sabbat efter deres fødsel. Af religiøse grunde gives barnet et hebræisk navn, der siden hen vil optræde på alle religiøse dokumenter. I diasporaen vil de fleste

[2] Yetzer HaRa : den onde/syndige inklination

[3] Yetzer HaTov: den gode/syndfri inklination

børn få et gentilt navn, som andres i det pågældende land, men ved *Brit Milah* [4]vil de få et hebræisk navn der vil knytte dem til det jødiske folk og den jødiske tro.

Brit Milah ritualet indgår som et centralt element ved konvertering af mænd til jødedommen, ligesom mange sovjetjøder, der ikke i Sovjet Unionen kunne få tilladelse til omskæring, har ladet sig omskære og indgå Brit Milah efter at være kommet til Israel.
Også ikke-jødiske børn adopteret af jødiske forælde må gennemgå Brit Milah for a kunne kalde sig jøder.
Tre gange i den jødiske historie har der været udført national *Brit Milah* , Første gang ved Abraham i Kaldæa, anden gang ved Moses ved påbegyndelsen af Exodus og tredje gang ved Joshua ved indgangen til Israel ved lokaliteten, der fik navnet Gilgal[5].

Pidjon haBen

Pidjon haBen er et ritual der kun udføres for den søn, der er en kvindes førstefødte, - og som er født naturligt, dvs. ikke ved kejsersnit. Endvidere må der ikke være tale om en søn af en Kohen eller Levi, ligesom moderen heller ikke må være datter af en Kohen eller Levi.
Pidjon ceremonien udføres 30 dage efter fødslen, men kan dog om nødvendigt udføres senere.

I old-jødedommen (I tempeltiden) blev førstegrøden altid ofret til Gud. Det første og bedste af markens og kvægets frugt tilkom Herren. Også den førstefødte søn blev ‘ofret’ til Gud, - dvs. han blev indviet til Gud i Templet. Dermed skulle en kvindes førstefødte tjene Gud i Templet som tempeltjener. Skønt Templet ikke længere står og buddene omkring Templet midlertidigt er suspenderede, bibeholdes traditionen med at give førstegrøden til Gud.
Imidlertid indstiftedes i Torah en ceremoni, hvorved man kunne løskøbe sit barn fra denne tempeltjeneste mod betaling af et beløb til præsteskabet.
I vore dage er der ingen uden at de bliver løskøbte ved betaling af et symbolsk beløb til rabbineren.
Ceremonien fejres ved et festmåltid.

Bar Mitzvah - Bat Mitzvah

Hvor Brit Milah er en indføring i pagten som etableret mellem Gud og folket ved Abraham, kan Bar Mitzvah siges at være en indføring i pagten som etableret mellem Gud og folket ved Moses.
Den 13 årige dreng og den 12 årige pige accepterer under ritualet personligt ansvar for et liv under Torah. De er nu religiøst modne nok til selv at forstå og forholde sig til Torah’s bud og traditioner og voksne nok til at stå til ansvar for deres livsudlevelse.
Med påtagelsen af ansvaret overfor Loven, påtager drengen sig den voksne mands pligter i synagogen, og pigen den voksne kvindes pligter i hjemmet, og begge deres religiøse pligter i livet overfor Gud..
Med pligterne følger også rettigheder, og i synagogen - typisk første Sabbat efter sin 13 års fødselsdag - bliver drengen kaldt op til sin første offentlige Torah-oplæsning, *Aliyah*[6].

---

[4] Brit Milah: omskæringsritual; brit : pagt, milah: ordet/pagten
[5] Gilgal: by ved Jordan floden, gilgal- bortfjernelse

[6] Aliyah: gå op -anvendes ved Torah-oplæsning - men også om emigration til Israel

Der er ikke tale om en *konfirmation*, hvor troen bekræftes - der er, i princippet, ingen trosbekendelse i jødedommen; der er alene tale om et pubertetsritual, hvor barnet træder ind i de voksnes rækker med de religiøse ansvar og forpligtelser denne overgang medfører. Drengen skal nu anlægge *tefilin*, bederemme, faste under Yom kippur, regnes med i en minyan og observere alle den voksne mands pligter
Ritualet er naturligt nok en festdag i familien; men da det ikke bør ses som noget exceptionelt at leve i overensstemmelse med Torah, men noget almengyldigt og naturligt, sømmer det sig ikke at iscenesætte en større festivitas i forbindelse med Bar eller Bat Mitzvah.

Bryllup

> *“ Ingen mand uden en hustru, ingen kvinde uden en husbond, og heller ingen af dem uden Gud.”* (Genesis Rabbah 8:9)

Således udtrykkes, at ægteskabet er en institution i Gud, en religiøs forpligtelse. Centralt i jødisk liv er ægteskabet, det at vælge en partner og med denne at stifte en familie. Derfor er det også en alvorlig ting, der kræver dybe overvejelser og en afklarelse af ens fremtidige liv.

Den jødiske bryllupsceremoni er opdelt i to elementer: *Kiddushin*, trolovelse, eller forlovelse og *Nisuin*, ægteskabsindgåelse, dvs. fuldbyrdelse af trolovelsen.

Kiddushin er allerede en religiøs handling, hvilket indikerer dens højtidelige og alvorlige karakter. Trolovelsen skal overværes af to kvalificerede (fromme) vidner.
Manden anbringer en ring på sin bruds finger idet han fremsiger følgende: “*Vær helliget mig (trolovet mig) i overensstemmelse med Moses’ og Israels Lov.”* Indvilliger bruden er hun i praksis hans hustru.

Nisuin, er fuldbyrdelsen af ægteskabets indgåelse. Stående sammen under en *Khupah*[7] og under overværelse af en *minyan*[8], modtager parret de 7 *Brakhot*, velsignelser. Velsignelserne siges over et glas vin hvoraf begge drikker. Bryllupskontrakten, *Ketubah*, - der er udfyldt før brylluppet og som forpligter manden at forsørge sin hustru, bliver herefter læst op. Manden giver sin brud en ring, der udmærker sig ved at være simpel og uden værdifulde juveler. Et ægteskab skal basere sig på kærlighed og vilje til at dele livet, - og ikke på rigdom eller materielle goder.
Midt i denne lykkelige begivenhed er det traditionen at brudgommen knuser et glas under sin hæl for, selv på dette glade tidspunkt, at mindes Templets ødelæggelse.
Khupah’en symbolisere at man etablerer en familie under ‘eget tag’ og ofte vil brudeparret umiddelbart efter ceremonien tilbringe en stille stund alene sammen i et værelse, for at symbolisere den ny familie-enhed.
Gæsterne har en religiøs pligt til at ‘gøre brudeparret glade’ og med sang og dans og godt humør gøre den første dag af deres samliv en glædesdag. Således er jødiske bryllupper overordentlig løsslupne i glædesudtryk.

Ægteskabsforbud

---

[7] Khupah: bryllupsbaldakin

[8] Minyan: ti fromme jødiske mænd, nødvendige for visse bønner, afholdelse af ritualer og etablering af en synagoge

- Blod-beslægtede må under ingen omstændigheder indgå ægteskab! (mødre, døtre, søstre, børnebørn, fastre eller mostre)
- ægtefæller til blod-beslægtede
- en anden mands kone som ikke *religiøst* er skilt og har fået et *get*[9], men kun civil skilsmisse.
- en hustrus søster (så længe hustruen endnu lever, selvom de er skilte)

Ovenstående regler er forbudte iflg. Torah:

“Gør jer ikke rituelt urene på nogen af disse måder, for på disse måder
er de folk som jeg sender bort fra jer, blevet rituelt urene.
Derved er landet blevet rituelt urent, og jeg bevarede erindringen
om dets synd, og landet forkastede sine indbyggere”
(3. Mos. 18,24-25)

Et barn der er født udenfor ægteskab, hvor moralsk uantageligt det end er, er ikke uægte. Et barn der er født som resultat af ovennævnte forbudte relationer, forstås imidlertid som uægte, og en *mamzer*[10], således som det udtrykkes i Torah - uagtet at det ikke selv bærer nogen skyld for sin situation.

Religiøst kan der ikke indgås ægteskab mellem en jøde og en ikke-jøde. I praksis forekommer det dog, idet blandede ægteskaber indgås civilt uden for Israel. Grunden skal ses i, at et ægteskab er en institution i Gud - i overensstemmelse med Moses’ og Israels Lov. Det er nødvendigt for et barns opdragelse at atmosfæren i hjemmet er præget af jødisk tro og tradition, hvilket ville være vanskeligt hvis den ene af forældrene er af en anden tro. Imidlertid vil børn af et sådant ægteskab ikke blive betragtet som uægte, - og er moderen jødisk, vil også børnene være det.

For Cohen-slægten, -præsteslægten der er efterkommere efter Aaron (Moses broder), gælder ganske særlige regler for indgåelse af ægteskab:

“ De må ikke gifte sig med en kvinde, der er prostitueret eller er
et produkt af et forbudt forhold, og de må ikke gifte sig med en kvinde,
der er skilt fra sin mand; for præsten skal være hellig for sin Gud
Du skal lade ham forblive hellig, for han skal bringe din Guds næring
som offer; han skal være hellig for dig, for jeg, Herren, som helliger jer,
er hellig.
Når en datter af en præst vanhelliger sig gennem prostitution, så vanhelliger
hun sin far; hun skal brændes i ild. (3. Mos.21, 7-9)

Skønt præsteskabet blev suspenderet med Templets ødelæggelse i 70 CE, er institutionen som sådan stadig eksisterende, afventende Templets genopbygning. Reglerne for præsters ægteskab gælder således endnu.

En Cohen må ikke ægte flg. kvinder:

1) en kvinde der er skilt
2) en kvinde der er frigivet ved *halitzah* (se skilsmisse)
3) en proselyt - dvs. en konverteret
4) en der er promiskuøs, dvs. en der har haft seksuelle forbindelser udenfor ægteskab.
5) en der selv er et barn af et forbudt ægteskab.

---

[9] Get: religiøst skilsmissedokument

[10] Mamzer: bastard

Skilsmisse

I jødisk tradition er en skilsmisse en tragisk begivenhed, ‘ *som selv Alteret i Templet græder over*’. Først når alle muligheder for at løse problemerne og genetablere ægteskabet er udtømte, vil en skilsmisseproces påbegyndes. Formålet er at sikre at man skilles med gensidig respekt og godhed og at den enkelte kan fortsætte det gode liv.
Et ægteskab indviet *i overensstemmelse med Moses og Israels Lov* er helligt og kan derfor kun opløses *i overensstemmelse med Moses og Israels Lov*. Det skal følgeligt opløses gennem en religiøs proces, i en rabbinsk ret: *Beth Din*[11].
Iflg. Loven vil begges ønske om skilsmisse være tilstrækkelig grund. Men begge skal dog deltage i en mægling mellem parterne.
For at skilsmissen har gyldighed skal der udfærdiges et *get*, dvs. en skilsmissekontrakt (ret lig med bryllupskontrakten, *ketubah).* Manden er forpligtet til at give sin hustru et *get* og hun er på sin side forpligtet til at modtage det. Et *get* skal, som *ketubah* skrives i hånden og må ikke formaliseres, da hvert ægteskab og hver skilsmisse er en enestående begivenhed, der ikke må gøres til noget trivielt og dermed ligegyldigt.
Når skilsmissedokumentet er udfærdiget laves der en symbolsk delvis overrivning af dokumentet. Selve dokumentet forbliver hos Beth Din og parterne får en kopi, *ptur*.
Efter skilsmissen må kvinden ikke gifte sig igen for en periode af 92 dage. Dette er for at sikre sig mod eventuelle faderskabstvivl.

Halitzah - frigivelse fra yibum

Skønt et ægteskab med en hustru til en blodbeslægtet iflg. Loven er at betragte som incestuøst og dermed forbudt, er der dog én undtagelse, *Yibum*[12]. Hvis en mand dør uden at have fået børn, skal hans broder overtage hans hustru og avle et barn med hende i hans navn så at hans slægt ikke dør ud. Barnet skal have den afdødes navn og føre hans linie videre.

> *“ Når brødre bor sammen, og en af dem dør uden at have fået en søn, skal den afdødes hustru ikke gifte sig med nogen uden for slægten; hendes svoger skal gå ind til hende, gifte sig med hende og udføre sin svogerpligt mod hende. Den første søn hun føder skal, skal bære den afdøde broders navn, så hans navn ikke bliver udslettet i Israel.* (5, Mos. 25, 5-7)

Imidlertid kan svogeren nægte at påtage sig *yibum* og frigive sin svigerinde til ægteskab til anden side ved *Halitzah*.Han vil således overfor en Beth Din tilkendegive at han frigiver sin svigerinde og hun får et frigivelsesbrev - svarende til et *get.* - og kan gifte sig igen.
Uden et *halitzah* vil hun efter jødisk lov være bundet til sin svoger.

En anekdote om Haltizah: I 1960erne var det lykkedes for et ægtepar at udrejse fra Sovjet Unionen til Israel. Mandens broder, der var ateist og kommunist forblev i Sovjet Unionen. Efter nogle år døde ægtemanden, og kvinden, der var stærkt observerende, indstillede sig på et liv som enke. En del år senere mødte hun imidlertid en mand som hun forelskede sig i. Da hun ikke havde fået et barn med sin første mand, faldt hun ind under *yibum*-loven. Hverken hun eller svogeren ønskede at indgå ægteskabet, hvorfor svogeren måtte give hende *halitzah.* Imidlertid var svogeren beskæftiget indenfor en hemmelig militær sektor i Sovjet, hvorfor han konstant var overvåget af det hemmelige

---

[11] Beth Din: rabbinsk ret, der består af 3 rabbinere med ekspertise i ægteskabslov, to vidner og en skriver

[12] Yibum: svoger-ægteskab

politi. Da han, hvis han blev set som jøde, ville miste sin position i partiet og sit arbejde, nægtede han at give sin svigerinde en skriftlig *halitzah*, hvilket jo var en religiøs handling. Resultatet blev at kvinden ikke kunne gifte sig igen. Heldigvis lykkedes det Beth Din rabbinerne at finde en løsning. Men det viser blot, at skønt *yibum* i vore dag er sjælden, så kræves der altså stadig en *halitzah*, for at kvinden kan gifte sig igen.

Døden og sorgen

Som nævnt flere gange går jødisk livsudlevelse ud på at helliggøre livet og leve det i glæde over det og efter Guds vilje, Torah. Som livet er givet er også døden givet. Døden er ikke en tragedie, men en naturlig af slutning på det liv vi fik her af Herren. Det er ikke en afslutning, men begyndelsen på efter-livet, *Olam Habaah*[13]. Troen på *Olam haBaah*, hvor mennesket skal dømmes og hans sjæl fortsat skal eksistere er en central grundtanke i jødisk tro.

Således er det ikke den afdødes død man sørger over, men tomrummet og tabet han efterlader sig. I traditionel jødisk observans er det således den afdødes værdighed der værnes om og hensynsfuld omsorg for de efterladte. Der lægges således stor vægt på at man hjælper de efterladte både åndeligt og mentalt og giver dem trøst. Det er et mitzvah at række ud mod den sørgende.

Den døde skal begraves hurtigst muligt efter dødsfaldet, indenfor 24 timer, dog gives der tid til at nære slægtninge kan nå frem til begravelsen. En begravelse må dog aldrig foregå på en Sabbat, eller på den første dag af en religiøs fest.

Når man hører dødsbudskabet, siger man spontant: *“ Baruch Dayan Emet” -Lovet være du, evige, vor Gud, verdens konge, retfærdige dommer*.

Den døde iklædes en simpel hvid klædning, idet det betragtes som usømmeligt at gøre forskel på rig og fattig i døden. I døden er vi alle lige.

Mænd begraves iført deres *tallit*, hvis frynser, *tzitzit*, er gjort ugyldige ved delvis afklipning. (se hertil under ‘religiøs beklædning’)

I jødedommen bruger man ikke at lade den døde ligge på *lit de parade*, da man ikke ønsker at venner og familie skal se den døde i denne tilstand, eller at give hans evt. fjender mulighed for at hovere over ham og således vanære ham. Det at bære den afdøde til graven -*Levayah*- er et af de største mitzvot en jøde kan gøre.

Det er forbudt at kremere eller balsamere en jøde. Forklaringen gives i 1. Mos. 3.19: *“....indtil du vender tilbage til jorden for af den er du taget. Ja, jord er du og til jord skal du blive”*.

Obduktioner har tidligere været strengt forbudt. Forbudet kan dog tilsidesættes hvis andres helbred tilgodeses derved (f.eks.for at identificere smitsomme eller arvelige sygdomme), eller ved lov. Dog skal alt hvad der fjernes fra liget til brug ved undersøgelsen, returneres og begraves med liget.

Det er en ældgammel tradition udvortes at bære et symbolsk tegn på at man er i sorg. Således vil man sønderrive et stykke af den klædning man bærer i den syv dage lange sørgeperiode, *Shivah*. Det vil typisk være en brystlomme eller et ærme der rives tydeligt itu. Symbolsk demonstreres hermed, at der er opstået et savn og en uorden i livet ved den afdødes bortgang. Idet man sønderriver fremsiger man følgende velsignelse: “*Velsignet være du, Herren vor Gud, den sande Dommer”*.

Som nævnt ovenfor er det et mitzvah at støtte de sørgende. Det er også et mitzvah at påtage sig at forberede, dvs. vaske og klæde liget til begravelsen. I de fleste jødiske samfund er der organisationer, der påtager sig denne opgave: *Hevre Kaddisha*, Hellige Samfund.

At døden ikke ses som et forfærdeligt eller tragisk fænomen i jødedommen ses bl.a. af det yiddishe udtryk for kirkegård, *Der Gute Ort*, det gode sted, som er porten til Olam haBaah

---

[13] Olam ha Baah: den kommende verden

Sørgeperioder

Jødisk lov kræver tre på hinanden følgende sørgeperioder, hver med aftagende intensitet:
Den første er *Shivah*, der betyder syv og henviser til en sørgeperiode på syv dage følgende begravelsen. Dog må der ikke sørges på Sabbat, der er Herrens dag og en glædens dag, ligesom perioden bringes til ophør hvis den rækker ind i en religiøs fest.
Shivah-perioden observeres af den nærmeste familie: fader, moder, hustru, mand, søn, datter, broder eller søster. Det er mest sømmeligt om familien observerer *shivah* sammen i den afdødes hjem, men det er ikke tvunget.
Shivah-perioden er omgærdet af et større sæt regler:
De sørgende sidder på lave stole eller skamler og i sefardisk tradition vil man i alle 7 dage vælge at sidde på gulvet.
De sørgende holder arbejdsfri, så deres fokus eksklusivt er på den afdøde og dennes tidligere liv. I perioden undgås alle glæder og behageligheder: Man ser ikke TV, hører radio eller underholder sig på anden måde.
Man bader ikke for behag, læser - heller ikke Torah , eller har seksuelt samkvem, og perioden igennem bærer man de samme klæder, og mænd hverken klipper deres hår/skæg eller barberer sig.
Den syv dage lange periode varer fra begravelsen til om morgenen den syvende dag efter morgengudstjeneste.
Den anden periode kaldes *shloshim*, hvilket betyder 30 og refererer til en sørgeperiode af 30 dages varighed, der begynder på syvendedagen efter begravelsen til den tredivte dag efter begravelsen.
I denne periode er det forbudt at deltage i nogen form for festivitas eller underholdning. Mænd må heller ikke i denne periode klippe deres hår eller skæg, eller barbere sig.
Ved periodens udløb om morgenen på den tredivte dag, regnes sørgeperioderne for overstået for alle slægtninge undtagen for fader eller moder.
Den tredje periode kaldes for *avalut*, som betyder at sørge. Denne periode observeres for en fader eller en moder og den begynder fra slutningen af *shloshim* til og med årsdagen for døds-dagen, - altså over 12 måneder. I disse sidste 11 måneder siger sønnerne daglig *Kaddish* over forælderen.
Også i denne periode undgås nogen form for underholdning eller deltagelse i glædelige begivenheder.
Efter årsdagen for den afdøde er det imidlertid forbudt at forlænge sørgeperioden. Pligten til at udleve og helliggøre livet træder igen i kraft med dens krav om livsglæde.

Jizkor

Har man mistet sin livslange mage, eller et barn, er det naturligt at især højtiderne bliver tidspunkter hvor sorgen føles ekstra stærk ved savnet af den afdøde. For at afhjælpe denne ekstra stærke sorg, har man i jødedommen indført nogle specielle gudstjenester, *Jizkorim*. Disse specielle gudstjenester afholdes 4 gange om året: Yom Kippur, Sidste dag i Pessach, anden dag i Shavuot og på Shmini Atseret.

Trøst til de efterladte

Som nævnt er det et mitzvah at trøste den/de efterladte og hjælpe dem til at komme over den mentale krise de måtte finde sig i. Forsøg på trøst må dog først påbegyndes efter begravelsen, da de efterladte inden skal have ro og fred til at leve deres sorg ud.
Herefter træder samfundet sammen om de efterladte og hjælper hvor man kan.
Da det er forbudt for de sørgende at spise deres egen mad ved det første måltid efter begravelsen, er det et mitzvah, at naboer og venner sørger for dette måltid. Måltidet kaldes således for ‘Trøstens

Måltid’. Måltidet er simpelt og dets hoved ingrediens er kogte æg. Æggets runde form symboliserer livets fortsatte kontinuitet og at der ud af sorgen må komme nyfødsel og glæde.

Når man træder ind i et hus der er i sorg, hilser man ikke. Gode hilsener vil virke hule og forfladigende, hvorfor det er bedst at tie. Man vil lade værten åbne konversationen og så forsigtigt dreje samtalen over på den afdøde og fremhæve de gode minder om denne, og dennes gode og gudfrygtige liv.
Når man tager afsked med et hus i sorg, er det sædvane at gøre det med følgende sympatitilkendegivelse: “ *Må Herren trøste dig sammen med alle Sions og Jerusalems sørgende.”*

Kaddish

Det er en søns pligt dagligt ved gudstjenesten at recitere *Kaddish*[14] for en forælder fra begravelsesdagen og 11 måneder frem. For at man kan fremsige kaddish er det nødvendigt at kunne forme en *minyan*, da bønnen ikke kan fremsiges alene
Kaddish fremsiges stående og med en respektfuld statur og begrundes i buddet om at *ære sin fader og moder*:
Strengt taget er *kaddish* en bøn for de døde, omend den bliver fremsagt i mindet om den afdøde. Kaddish er en lovprisning af Herren, og fremsagt som del af sorgen, - eller nærmere på trods af sorgen, - er den et billede på jødens taknemmelighed overfor og kærlighed til Gud og tillid til Olam haBaah.
Kaddish er en af de ældste bønner i den jødiske liturgi og formuleret i tiden omkring det andet Tempel. Den er ikke affattet på hebræisk, men på aramæisk, som var de brede massers sprog, hvorfor de lettere ville kunne forstå bønnens lovprisning af Gud.
En datter er ikke forpligtet til at fremsige kaddish, men hun må gerne. Heller ikke for et barn under 13år er det et krav at fremsige kaddish, men det er tilladeligt og ses som sømmeligt at en dreng, skønt ikke religiøs myndig, gør det.
Har den afdøde ingen sønner, kan man lade en rabbiner, eller et fromt medlem af menigheden påtage sig at fremsige kaddish.

Mange jøder i dag vil sige Kaddish selvom de ikke selv sørger efter et familiemedlem eller venner. De påtager sin nemlig at sige kaddish for de der døde i Holocaust’en. Mange af de der døde efterlod sig ikke overlevende slægtninge der kunne fremsige kaddish for dem. Således er det for mange et mitzvah at påtage sig denne opgave. På samme måde e det sømmeligt, når man besøger Yad Vashem, Holocaust centret i Jerusalem, at fremsige kaddish i erindringshallen og i børnenes grotte.

Gravsten

Det er en gammel tradition at sætte en gravsten for hovedenden af en grav, for at den døde ikke skal blive glemt eller hans grav vanhelliget.
For det meste sættes stenen efter udløbet af *Shloshim*, men i nogle samfund sættes den først efter *Avalut*.
Ud fra tanken om at man er lige i døden, er en jødiske gravsten ikke rigt udsmykket, men holdes simpel, ligesom det ikke er almindeligt at lægge blomster på graven. I stedet lægger man en lille sten på gravstenen som tegn på at man har været der.

---

[14] Kaddish betyder, som Kiddush: hellig

En jødisk grav kan aldrig slettes og i det hele taget er det vigtigt, selv mange hundrede år senere at omgås den jødiske grav med stor respekt.

Yahrzeit

Yahrzeit[15], mindedagen, er årsdagen for dødens indtræden. Dog er det sådan, at hvis begravelsen fandt sted mere end tre dage efter døden - af den ene eller anden grund, vil Yahrzeit beregnes ud fra begravelsesdagen
Sønner er forpligtet til at fremsige Kaddish på denne dag og, om muligt, lede gudstjenesten i synagogen og læse fra Torah.
Det er tradition at tænde et lys om aftenen op til Yahrzeit og lade det brænde for 24 timer.
Endvidere er det sømmeligt på Yarhzeit dagen at gøre gode gerninger i den afdødes navn.

Alle ovennævnte traditioner svinger fra samfund til samfund, men de egentlige love og riter er de samme overalt i jødedommen.

2. Pagtens tegn og symboler

Hele jødens liv tager, som nævnt flere gange, udgangspunkt i at udleve sit liv efter Guds lov, Torah. For jøden er det *kærlighed til Gud og Gudsfrygt* der tilskynder til et liv i og med Torah. Kravet om at elske Gud er lige så gennemtrængende som kravet om at adlyde Gud. Man beder ikke Gud om begrundelse for nogle af Hans bud, ligesom man ikke søger noget menneskeligt rationale for buddene. Man udlever dem i kærlighed og gudsfrygt alene fordi de er givet af Herren.
Begrebet *gudsfrygt* har ofte givet anledning til spørgsmål som, skal man frygte Gud? Skal man leve efter Loven af frygt? Gudsfrygt betyder ikke frygt i betydningen ‘angst’, men ærefrygt i betydningen den dybeste respekt. Som den dybe respekt og tillid barnet nærer til sin fader, der altid har barnets gode liv og lykke for øje, men både er den kærlige og altopofrende, såvel som den strenge, men retfærdige vejleder. Således er jo også forholdet mellem forældre og børn i opdragelsessituationen en - balance mellem kærlighed og ærefrygt.
Grunden til at man inddrager både kærlighed og gudsfrygt som begrundelser for at leve i og med Torah er at begge følelser må være tilstede. Når den ene følelse geråder i tvivl, vil den anden træde til og sikre Torah’s overholdelsen.
Man kan let forstå, at jøder i Treblinka’s og Auschwitz’s helveder umiddelbart kunne have svært ved at holde ved kærligheden til Gud, men så træder gudsfrygten til og holder mennesket fast på Gud. Det ideelle er dog altid, at man drives af kærlighed til Gud.
I sin More ha-Nebuchim (De Rådvildes Vejleder) påpeger Maimonides da også den større dyd, der ligger i at komme Gud nær og følge hans anvisninger af kærlighed end af gudsfrygt. Det er imidlertid vigtigt at kærligheden til Gud antager en konkret form ved at blive udlevet i livet og i individets handlinger, tilstedeværelsen af følelser alene er ikke nok.
Her træder jødedommens universelle formål også frem: *Det kræves af os, at vi lever vore liv på en sådan måde i forholdet til næsten, at næsten opfyldes af kærlighed til og respekt for den Gud, der har formet vor livsudlevelse. Igennem jødens eksemplariske, etiske og moralske livsudlevelse skal*

[15] Yahrzeit: yiddish - årsdag

Guds lov demonstreres og udbredes til den favner menneskeheden og menneskeheden tager den og Gud til sig.
For altid at have Guds nærvær, Hans Lov og hans krav til jøden for øje er der en række symboler, der konstant peger på pligterne overfor Gud. Symbolerne viser hen til Guds krav som fremsat i Shemah-bønnen der siges to gange om dagen:

> *“Hør, Israel! Herren er vor Gud, Herren er én.*
> *Du skal elske Herren din Gud af hele dit hjerte og med hele dit sind og af al din evne. Disse ting som jeg giver dig besked om i dag, skal du tage dig til hjerte. Du skal indprente dine børn dem og tale om dem når du sidder i dit hus, og når du går på vejen, og når du lægger dig og når du står op. Du skal binde dem som et tegn på din hånd, og de skal være som et pandebind mellem dine øjne. Du skal skrive dem på dit hus' dørstolper og på dine porte.”* (5. Mos 6, 4-10)

Tefillin

> *“Du skal binde dem som et tegn på din hånd, og de skal være som et pandebind mellem dine øjne”*

Siden oldtiden har den symbolske handling ‘at anlægge sin tefillin’[16] været et vidnesbyrd om den evige Pagt mellem Gud og Israel.
Tefillin anlægges kun af den mandlige jøde der har gennemgået Bar Mitzvah og således har underlagt sig Loven.
Tefillin anlægges ved morgengudstjeneste eller ved morgenbøn, *Shachrit,* og kun på hverdage. Den må aldrig anlægges på Sabbat eller på en af de religiøse festdage. Tefillins opgave er, at erindre jøden om Gud og Guds Lov på et tidspunkt, hvor han er optaget af dagligdagens mange gøremål. Sabbat er i sig selv en Guds dag, hvor jøden er fokuseret på Herren og pagten med Gud, og dens kvalitet bør ikke kræve yderligere påpegning.

Tefillin består af to små, sorte bokse indeholdende fire bibelske tekster:
- 2. Mos 13,1-10 , 2. Mos 13, 11-16, 5. Mos 6, 4-10 & 5. Mos 11, 13-21. Disse fire passager inkluderer alle buddet om at anlægge Tefillin.
De to bokse er forsynet læderremme, så man kan binde dem på sin arm og om sit hoved. Læderet til remme, bokse og pergament er fra kosher dyr, og teksterne er håndskrevne af en uddannet skriver. Kvinder anlægger ikke Tefillin.
Anlæggelse af Tefillin kræver en høj grad af fokus på ritualet. Man står op under anlæggelsen og man lader ikke andre ting som konversation eller at lytte til radio etc. fjerne ens tanker fra ritualet. Hånd- eller arm-tefillin, *shel yad*, anlægges først, og *shel yad* anlægges på den svage hånd, - for kejthåndede vil den blive anlagt på den højre. *Shel yad*’s boks anbringes på biceps, dvs. i højde med hjertet for at opfylde buddet: *“ Disse ting som jeg giver dig besked om i dag, skal du tage dig til hjerte.”*
Remmene vindes herefter 7 gange om armen og resten rundt om hånden. Således er alle ens handlinger symbolsk ‘bundet’ af Torah og udøves af hjertet.Efter anlæggelse af *shel yad* fremsiges flg. lovprisning: *“Velsignet er du, Herren vor Gud, universets konge, som har helliggjort os med hans bud og befalet os anlægge Tefillin.”*

---

[16] Tefillin: bederemme

Herefter anlægges hoved-tefillin, *shel rosh*.
Shel rosh anlægges så den laveste del ikke er under hårgrænsen og boksen placeres på en linie der fører ned mellem øjnene. Således opfyldes buddet: *“...og de skal være som et pandebind mellem dine øjne.”*
Tefilin symboliserer at jødens hånd, dvs. handlinger er bundet til Guds lov, at hjertet er med i lovoverholdelsen og at tankerne er på Torah og Guds vilje.

At deltage i morgenbøn eller morgengudstjeneste uden at anlægge Tefillin, regnes for usømmeligt og et tegn på mangel på respekt for Loven. Som Talmudisterne siger: *“For den der fremsiger Shemah uden Tefillin, er det som bærer han falsk vidnesbyrd mod sig selv.”* [17]

Ved anlæggelse af Tefillin bevidner jøden sin identifikation med jødedommens fortid, nutid og fremtid og Lovens evige gyldighed.

Mezuzah

“Du skal skrive dem på dit hus' dørstolper og på dine porte.” (5. Mos 6, 4-10)
Ordet *mezuzah* betyder på hebræisk dørstolpe, men bruges også om en lille pergamentrulle, der indeholder to bibelske passager, 5, Mos. 6, 4-9 & 11, 13-21. Pergamentrullen er sammenrullet og anbragt i en lille beholder, der anbringes på den højre ‘dørstolpe’ i dørene til alle rum i den jødiske bolig, - dog ikke sådanne rum som toiletter eller badeværelser. Endvidere forstås en bolig som værende en permanent bolig og ikke et udhus eller et telt etc.
Mezuzah’en må ikke antage karakter af at være en dekoration eller en slags amulet, men skal tjene til konstant erindring om pagten. Også dette symbol knytter jøden til folkets fortid, nutid og fremtid og bevidner udadtil at dette hushold er jødisk.

Tallit og Tallit katan

“Og Herren sagde sådan til Mosheh: Tal til Israelitterne og
sig til dem, at de skal gøre sig skuesnore på hjørnerne af deres
klæder slægt efter slægt, og på skuesnorene på hvert hjørne skal
de sætte en himmelblå snor. I skal have dem som skuesnore, og når
I ser på dem, skal I huske på alle Herrens bud, og I skal udføre
dem, og I skal ikke lade jer forføre af jeres hjerte eller jeres øjne,
som I ellers begærligt følger, for at I skal huske på og udføre alle
mine bud, og I skal være hellige for jeres Gud.
Jeg er Herren, jeres Gud, som har ført jer ud af Ægyptens land
for at være jeres Gud; jeg er Herren, jeres Gud.
(4. Mos. 15, 37-41)

I oldtiden var det ikke et problem at observere ovenstående bud, da beklædningen netop bestod af et fire-hjørnet stykke stof til hvis hjørner man kunne påsætte *tzitzit*[18] . Da klædedragten ændrede sig,

[17] Brakhot 14

[18] Tzitzit: kvaster - snore

så man sig nødsaget til at lave et specielt fire-hjørnet bedesjal, t*allit*, der kunne sikre budets opfyldelse.
Bedesjalet *Tallit* benyttes kun om dagen, da man skal kunne se på kvasterne og derved erindre Guds lov. Det er kun kvasterne, *Tzitzit*, der har religiøs betydning og resten af Tallit kan være smukt dekoreret med religiøse symboler, -typisk i blåt. *Tallit* lægges over skuldre og overkrop under bøn. Særligt fromme jøder vil derudover klæde sig i en *Tallit katan*, der er et fire-hjørnet klæde med *tzitzit*. Klædet bære under skjorten som en undertrøje og kanten bukkes op så at *tzitzit* kan hænge uden på bukserne og således kan beskues. Som *Tallit* bæres *Tallit katan* kun om dagen.

Tallit og *Tallit katan* laves på en speciel måde, som beskrevet i *Shulhan Aruch*, hvorfor det er en særlige uddannet skrædder der laver *Tallit* og reparerer den skulle en *tzitzit* blive revet af.

Bøn - Tefilah

Den almindeligste og ældste form hvorved kærlighed til Gud udtrykkes er ved bøn, *tefilah*. Bønnen skal altid foregå i en tilstand af inderlighed og oprigtighed, - og være en Gudstjeneste i og af hjertet, *Avodah she’b’lev*.
I oldtiden var bøns-aktiviteten personlig, uformel og ustruktureret og kravet var som minimum èn daglig bøn. I sin ideelle form bør bøn være spontan og af hjertet, og udtrykke individets kærlighed til Gud. Imidlertid måtte man erkende, at ikke alle havde ordet i deres magt og at mange, især i moderne tid, ikke har mestret det hellige sprog. For at afhjælpe dette problem og give den jævne mand mulighed for at ‘henvende sig’ til Gud på den rette måde, lod allerede Ezra og Det Store Råd bønsaktiviteten formalisere i de 18-bønner den antager i dag, ligesom fælles bøn og gudstjeneste blev en forpligtigelse.
De første tre af bønnerne er lovprisninger af Gud; de sidste tre er taksigelser og de mellemliggende er dels bønner for basale behov, dels bønner for samfundet som helhed.
Efter Templets ødelæggelse blev bønnen endvidere set som en afløser for Tempelgudstjenesten med dens blanding af bøn og hellige ofre.
Således erstatter morgenbønnen, *shachit*, morgenofferet, og eftermiddagsbønnen, *minha*, erstatter eftermiddagsofferet.
Dette forklarer imidlertid ikke at kravet om tre daglige bønner, da der ikke var et aftenoffer. At der er tre daglige bønstidspunkter krediteres til de tre patriarker: Abraham, Isak og Jakob, hvis praksis det var at bede morgen, middag og aften.
At bøn er en henvendelse til Gud betyder at den skal foregå i inderlighed og koncentration. Bønnen skal være en stærk religiøs oplevelse og derfor er der strenge krav omkring bønnen: Således skal den bedende være ren og religiøs motiveret, stedet for bønnen bør ikke være profant, og der må ikke forekomme småsnak eller anden distraherende praksis under bønnen.
Mange fromme jøder anvender en ‘rokken’ under bønnen for at bringe sig i spirituel, nærmest ekstatisk tilstand, idet de på denne måde tilbeder Herren med såvel ord, som sind og hjerte og den fysiske krop, - hele deres essens.

18 - bønnen eller Amidah

Centralt i enhver gudstjeneste står 18-bønnen, *Shmoneh Esrai* eller *Amidah.* Denne bøn udgør essensen af den daglige morgen-, eftermiddags- og aftengudstjeneste, såvel som shabbat’ens og de religiøse festers.
Bønnen siges stille, stående og med ansigtet vendt mod Tempelpladsen i Jerusalem i Israel. Er man usikker på bederetningen, bør man ‘rette sin bøn mod Faderen i Himlen’.

Det er en udbredt skik at træde tre skridt tilbage efter at have bedt Amidah. Skikken stammer fra oldtidens tradition hvor en tjener ville træde tre skridt tilbage når han trak sig tilbage fra sin herre. På samme måde tager jøden afsked med sin Kongers Konge på denne måde.
Shachit, morgenbønnen, fremsiges mellem solopgang og første tredjedel af dagen.
Minha, eftermiddagsbønnen, fremsiges mellem 12.30 og solnedgang.
Maariv, aftenbønnen. fremsiges efter solnedgang.

Da gudstjeneste i det offentlige rum er mandens forpligtelse, er kvinder ikke bundet til hverken den offentlige gudstjeneste eller tidspunkterne for de tre bønner. Drenge er først forpligtet efter deres *bar mitvah.*

Shemah-bønnen

Enhver jøde er forpligtet til at citere den bibelske passage, der kendes som Shemah-bønnen, (5.Mos. 6, 4-9), to gange dagligt, om morgenen og om aftenen, i overensstemmelse med buddet: “ *Du skal indprente dine børn dem og tale om dem når du sidder i dit hus, og når du går på vejen, og* ***når du lægger dig og når du står op”.***

Selv om Shemah-bønnen er en integreret del af morgen- og aftengudstjeneste, er den ret beset ikke en bøn, men en form for trosbekendelse, der bekræfter troen på den ene Gud, vore forpligtelser overfor Ham og erindrer om Pagtens tegn og symboler.

Minyan

Skønt det er tilladt at bede individuelt og privat (*tefilat yahid*), er den offentlige, kollektive gudstjeneste i synagogen (*tefilat tzibbur*) en religiøs tradition og pligt. Det er derfor en mitzvah at søge at gennemføre gudstjeneste kollektivt.
For at en kollektiv bøn kan fremsiges, skal der kunne etableres en *minyan*[19], dvs. en menighed bestående af ikke mindre end ti voksne mænd, - som også er minimum for etablering af en jødisk menighed og en synagoge. Kvinder og børn kan deltage i den kollektive gudstjeneste, men ikke indgå i en *minyan*, dels fordi kvinder ikke har synagogeforpligtelser, dels fordi drengebørn, der endnu ikke har aflagt bar mitzvah, ikke har den voksnes ansvar overfor Loven.
Iflg. rabbinsk tradition skal ideen med en minayn begrundes i de 10 spejdere, som Moses sendte ind i Det Hellige Land. En anden og mere forståelig begrundelse for at 10 fromme mænd ses som en menighed, skal findes i Torah, (1. Mos. 18,16-33), hvor Abraham handler med Gud om Sodama og Gomorrahs skæbne. Hvis der i de to byer kunne findes blot 10 retfærdige og fromme mænd, ville Herren, trods byernes syndfuldhed og ondskab, skåne begge samfund.

Følgende dele af gudstjenesten kan ikke gennemføres uden en minyan:

- Kaddish, helligholdelsen af Guds navn
- Kedusha, del af de 18-bønnen, Amidah
- Borchu, tilskyndelsen til at prise Gud
- Birkat Kohanim, den præstelige velsignelse
- Læserens gentagelse af Amidah, de 18 lovprisninger
- Oplæsning af Torah

[19] Minyan: menighed, - hebr. et antal

Udover at være et traditionelt mitzvah, tjener den kollektive gudstjeneste i synagogen til at styrke fællesskabet i jødedommen, den fælles historie og den fælles skæbne. I fællesbønnen opleves en følelse af enhed med folket og enhed med Gud.

I det private rum indgår en lang række situationsbestemte velsignelser:

- Velsignelsen over brødet
- Velsignelsen over træets frugter
- Velsignelsen over grønsager og markens frugter
- Velsignelsen over kornprodukter udover brød
- Velsignelser der udtales ved modtagelse af gode nyheder, glædelige hverdagsbegivenheder etc.
- Samt en række taksigelses-lovprisninger
- Endelig er der Sabbat’ens særbønner samt de særlige bønner for højtiderne

Alle disse velsignelser udtales for at helliggøre livet, idet de udtrykker en erkendelse af at livet er godt og smukt - for sådan skabtes det af Herren - og derfor priser vi Herren for enhver lille ting i dagliglivet.

Gudstjeneste og bøn bør altid holdes i det hellige sprog, hebræisk. Halakha siger godt nok at man, hvis man ikke magter det hellige sprog, må bede sit nationale tungemål - dog kun ved privat bøn, - men det er en pligt at lære nok hebræisk til at kunne bruge sproget i synagogesammenhæng. Grundene er flere: dels skal man ikke søge den laveste fællesnævner i gudstjenesten og man bør motivere unge til at lære det hellige sprog, såvel som det nationale sprog, dels vil kendskabet til det hellige sprog medføre, at man vil føle sig hjemme i enhver synagoge verden over og være i stand til at deltage i gudstjenesten, ligesom man vil føle sig nærmere knyttet til Det Hellige Land, hvor hebræisk i dag er det levende modersmål.

Kippah eller Yarmulke

I adskillige årtusinder har det været en jødisk tradition at holde sit hoved dækket såvel hjemme som udendørs og i synagogen. Det er blevet et symbol på jødisk fromhed. Ikke alle følger traditionen slavisk, men i synagogen og på kirkegården, under bøn eller hvor Gud navn nævnes er det et krav at dække sit hoved. *“ Dæk dit hoved, og vis derved din ærefrygt for Himlen”* (Shabbat 156b).
I oldtidens Rom var det et tegn for en tjener at dække sit hoved, hvorimod den fri romer gik med hovedet blottet. Den jødiske befolkning valgte at dække hovedet i erkendelse af at være Herrens tjenere, hvorved traditionen blev et symbol på gudsfrygt og erkendelse af at Gud altid er over én.
I løbet af de sidste par hundrede år er der sket en ‘graduering’ i brugen af kippah. Således ses det som ekstra fromt at bære en sort kippah. Den sorte kippah signalerer høj grad af fromhed, hvorimod en smukt strikket kippah nok signalerer fromhed, men ikke en striks udlevelse. I kontaktannoncer i jødiske aviser og tidsskrifter ses trenden tydeligt, idet kvinder, der søger en mand vil tilføje ordene sort/strikket kippa, for at oplyse hvilken religiøs observans man ønsker hos manden.
De fleste danske jøder bærer kun kippah i religiøse sammenhænge.

Personlig soignering religiøst

Halakha udstikker nogle love omkring den personlige soignering baseret på 3. Mos.19,27, hvori man forbydes at skære sit skæg.
Det er herefter blevet tradition at bære fuldskæg samt ikke at skære siderne af sit hår. Meget fromme jøder ses derfor som ekstremt fuldskæggede og med sidelokker.

I dag er det kun meget fromme jøder der bærer sidelokker, ligesom de fleste plejer deres skæg, eller ser stort på opfordringen til at bære skæg.
Kvinder, der har deres månedlige periode må afholde sig fra mandens seng i hele perioden og skal efterfølgende gennemgå et rituelt bad i *Mikveh*, et bassin hvor de nedsænker sig helt.

3. Synagogen

Enhver bygning eller lokale, der er reserveret for gudstjeneste og bøn er i princippet en synagoge. Termen synagoge er den græske betegnelse for det jødiske gudshus, på hebræisk er betegnelsen *Beit Knesset*[20]. *Beit Knesset* beskriver mere præcist synagogens funktion, for skønt dens primære funktion er at være et bedehus, eller gudshus, så har den en række andre funktioner, der er vigtige for det jødiske liv og samfund:

Beit Tefilah[21]: Det er først og fremmest et gudshus eller bedehus. Det er her man samles til gudstjeneste og fællesbøn, ligesom det er her mange af de centrale højtiders andagter afholdes.
Beit Midrash[22] Synagogen er også et studiehus, hvor man mødes og studerer Torah og Talmud og debatterer forståelsen af de hellige skrifter, jvf. den jødiske tradition for at fordybe sig i de hellige skrifter og søge indsigt i Guds vilje. At studere de hellige skrifter livet igennem ses som værende ligeså vigtig, eller måske endog vigtigere end selve bønnen og det er ganske almindeligt at jøder samles i studiegrupper før eller efter gudstjenesten for sammen at studere og diskutere skriften. I mange synagoger er der et særligt lokale indrettet til studier.
Beit Sefer Mange steder har synagogen været centeret for den formelle uddannelse af børn og unge. Således beretter Talmud, at der i Jerusalem på et tidspunkt var 480 synagoger og at hver af dem havde en grundskole, *Beit Sefer*[23] og en højere skole, *Beit Talmud*.
I Beit Sefer blev børnene undervist i skrifterne og i Beit Talmud i Mishnah.
Sefria I synagogen blev der som regel også etableret et bibliotek for menigheden, og det var ganske almindeligt at medlemmer af menigheden indkøbte bøger og Torah-ruller og testamenterede egne bogsamlinger til synagogens *sefria* til gavn for samfundet.
Beit Din Synagogen huser som regel også den rabbinske retsinstans, *Beit Din*, der afgør religiøse konflikter, ægtskabsindgåelse og skilsmisser m.m.
Endelig fungerer synagogen som center for andre og mere sociale aktiviteter, som indsamlinger til fonde, uddeling af nødhjæp og lån til trængende, og tidligere ydede den kost og logi for den fremmede jøde på gennemrejse.

Synagogen blev som institution indført under Eksilet, efter det første Tempels ødelæggelse 586 BCE,hvor synagogen kom til at erstatte Templet som gudshus. Allerede i oldtiden, men især efter det andet Tempels ødelæggelse blev synagogen set som ‘den lille helligdom’, *mikdash me’at*, som Ezekiel skriver: “ *Dette siger Gud Herren: ‘ Da jeg førte dem ud blandt folkene og spredte dem i landene, blev jeg en kort tid en lille helligdom for dem i de lande de var kommet til.’”* (Ezekiel

[20] Beit Knesset - forsamlingshus

[21] Beit Tefilah - bedehus

[22] Beit Midrash - studiehus

[23] Beit Sefer - skole (folkeskole)

11,16-17). Den Guddommelige tilstedeværelse i synagogen, - som i den store helligdom, Templet, - understreges mange steder, bl.a. i Salme 82,1: *“Gud står frem i Guds forsamling”*, hvilket forstås som at Gud er nærværende i synagogen.
Synagogen er således et helligt sted, dog ikke som bygning eller lokale, men alene i kraft af dens brug som guds- og bedehus, studiehus og som en institution, der fremmer jødisk religiøst liv og sikrer jødisk velfærd og kultur.
En synagoge er ikke afhængig af et præsteskab eller en rabbiner. En hvilken som helst from og vidende jøde kan forestå gudstjenesten og lede bønnen.
Det er naturligvis hensigtsmæssigt om en menighed ansætter en rabbiner til religiøs vejledning og lederskab, men en rabbiner tjener først og fremmest en menighed og ikke en synagoge.

Synagoger er autonome institutioner og underlagt den lokale menighed. Der gives ikke en central, overordnet myndighed. Hver menighed definerer sin egen synagoges aktiviteter, idet de dog naturligt vil holde sig indenfor traditionen. Enhver jøde kan frit træde ind og bede i en hvilken som helst synagoge, uanset hans personlige observans (ortodoks, liberal, konservativ eller Chasid). Og enhver af anden observans end den jødiske kan overvære gudstjenesten. I synagogen holdes ingen borte fra Gud. Kun i forbindelse med Yom Kippur og Rosh Hashana, hvor alle menighedens medlemmer vil være tilstede i synagogen, kan der forekomme restriktioner af pladshensyn.

Synagogens forpligtelser

Udover at være et bede- og gudshus, har synagogen en række forpligtelser i forhold til sin menighed:

- Synagogen kan og skal være instrumental i at styrke den religiøse og åndelige uddannelse af dens menighed, fra de helt unge til de gamle. At fremme forståelsen af den jødiske tro og Lovens indhold står centralt.
- Det er synagogens pligt at opmuntre til at støtte ethvert projekt og tiltag, der er vigtigt for troens og folkets overlevelse, heriblandt at anerkende vigtigheden af *Eretz Israel* for jødisk tro, og etablere et levende og aktivt forhold til Det Hellige Land og støtte det i dets kamp for overlevelse.
- Det er synagogens pligt at fremme den jødiske familie, det vil sige det jødisk familiemønster, der er hjertet i jødedommen.
- Det er synagogens opgave konstant at opmuntre til loyalitet overfor Gud og overfor Torah, og overfor centrale jødiske værdier.
- I diasporah’en er det synagogens pligt at tiltrække den jøde, for hvem religionen og religiøs observans ikke spiller en større rolle, så at han i menighedens fællesskab kan finde den identitet og selvforståelse han trods alt må behøve.

Synagogens rituelle elementer

Følgende elementer hører med til enhver synagoge, uanset om den holdes i asketisk form eller meget dekorativ, og uanset observans:

- *Aron Kodesh*, den hellige ark, der indeholder synagogens Torah ruller, er anbragt på eller indfældet i den væg, der vender mod Eretz Israel. *Aron Kodesh* er dækket af et klæde, *parokhet*.

- *Ner Tamid:* Foran *Aron Kodesh* brænder i en lampe ‘det evige lys’, *Ner Tamid*. Begrundelsen for *Ner Tamid* findes i 2.Mos. 27, 20-21: *“Så skal du give Israelitterne besked om, at de skal bringe dig ren olivenolie af stødte oliven til belysningen for til stadighed at kunne tænde lys. Aharon og hans sønner skal ordne den til at brænde i samlingsteltet uden for forhænget for vidnesbyrdet fra aften til morgen for Herren. Det skal være en evig lov, slægt efter slægt, at Israelitterne skal bidrage dertil.”*

- *Bimah* er en platform med et bord anbragt til siden for *Aron Kodesh*. Fra dette bord læses Torah op for

menigheden.

- *Amud*: Mellem *Aron Kodesh* og *Bimah* vil der i Ashkenazi synagoger være anbragt en prædikestol, *Amud.* Denne tradition bruges ikke i Sefardi synagoger.

- *Menorah:* Skønt det ikke er påbudt, vil man generelt finde en *Menorah* på en prominent plads nær *Aron Kodesh.* For ikke at fremstå som en duplikat af den hellige Menorah i Templet, vil denne menorah typisk være 6- eller 8-armet.

- *Ezrat Nashim:* Inspireret af Tempel-praksis, er der i synagogen lavet et særligt afsnit for kvinder. Det kan være i form af en balkon og eller i form af en afdeling bagerst i synagogen, - i nogle synagoger adskilt fra resten af rummet med et transparent kniplet klæde. Årsagen er, at mændene ikke under gudstjenesten skal lade kvindernes skønhed distrahere dem fra tanken på Gud. Der er ikke tale om nogen ulighed mellem kønnene.

Synagogens personel

- Rabbineren, *Rav*, er menighedens religiøse overhoved. Rabbinerens rolle er at undervise i Torah og Talmud, overse gudstjenesten, sikre menighedens holden ved jødiske traditioner og værdier, være dommer i religiøse spørgsmål og han fungerer ofte som menighedens sjælesørger og rådgiver. Rabbineren skal i funktion, såvel som i sin personlige livsudfoldelse være from og selv reflektere de værdier han skal fremme hos menigheden. I dagens jødiske samfund vil rabbineren teologisk særdeles veluddannet og udgået fra et rabbiner seminarium. Men det er ikke et krav. I gamle dage var det ofte landsbyens frommeste og mest lærde (i skrifterne), der påtog sig hvervet som rabbiner efter befolkningens ønske. Rabbineren kunne sagtens have et civilt erhverv som skomager el lign. Hvervet har heller ikke altid være lønnet.

- Kantoren, *Hazzan*, fungerer som menighedens ‘agent’, *Shaliah Tzibbur*. Det er ham der repræsenterer og leder menigheden i bøn foran Gud. Han er ansvarlig for Sabbatsgudstjenesten og højtidernes gudstjenester. Derudover står han for musik og kor-arangementer i synagogen og den religiøse skole. Også kantorens arbejde kan overtages af et menigt medlem af menigheden. For kantoren gælder, at han bør være musisk trænet og i øvrigt være en from og lærd person.

- Synagogebetjenten, *Shamash*, er en funktionær, der overvåger afholdelsen af daglige gudstjenester, og såvel synagogens som de rituelle objekters tilstand. Ofte vil han påtage sig oplæsning fra Torah og kan fungere som afløser for kantoren.

Synagogens finanser og organisation i øvrigt varetages af en bestyrelse valgt af menigheden og en formand, *gabbai*. Bestyrelsen tager sig af kulturelle arrangementer, ansættelse af rabbiner, og andre ansatte ved synagogen, samt udgivelse af menighedsskrifter mv.

4. Sabbat

En af de mest centrale rituelle begivenheder i såvel synagogen, som i hjemmet er Sabbat. Sabbat’en har spillet og spiller stadig en overordentlig vigtig rolle i jødisk trosliv. Vigtigheden af at holde Sabbat understreges af, at det er det eneste rituelle bud, der er medtaget i De Ti Bud:

> *“ Da talte Herren alle disse ord og sagde: .... Kom sabbat’en i hu, at du helliger den. Seks dage skal du virke og gøre alt dit arbejde, men den syvende dag skal være sabbat for Herren, din Gud. Da skal du ikke gøre noget arbejde, hverken du eller din søn, eller din datter eller din tjener eller din tjenestekvinde eller dit kvæg eller den fremmede, som er i dine porte, for på seks dage skabte Herren himlen og jorden, havet og alt hvad der er deri,*

> *og på den syvende dag hvilede Han. Derfor velsignede Herren sabbat'en og Han helligede den.”* (2.Mos. 20, 8-11)

Også jødisk tradition og praksis understreger den særlige rolle sabbat'en spiller i jødisk liv. Således omtales ritualet med en lang række poetiske udtryk for kærlighed og hengivenhed, og det er det eneste ritual, der i bønner og poesi fremstår i personificeret form som *Sabbatsbruden*, der er knyttet til sin brudgom, *Israel*, eller som *Dronning Sabbat*, '*Shabbat Hamalkah*', den guddommelig dronning, der en gang i ugen aflægger hver jøde sit besøg.
I Midrash beskrives det evige paradis i den kommende verden som en lang og evig sabbat, *yom shekulo shabbat.*
Således opleves sabbat'en som et mikrokosmos og forsmag på Gudsriget og det evige liv. Hver sabbat sætter jøden sig uden for dette liv, forener sig med Gud og oplever på en åndelig måde Gudsrigets lykketilstand.
I et andet Midrash, lader man Gud sige: *“ Jeg ejer en ædel juvel, som jeg ønsker at give til Israel, og sabbat er dens navn.”*

For udenforstående kan sabbat'en med dens mange påbud og forbud synes meget restriktiv, ja nærmest som en spændetrøje. Men for den observerende jøde opleves den stik modsat. Den opleves som en vidunderlig frigørelse for de daglige bekymringer, rutiner og pres. Sabbat'en er en dag beregnet til fredelig 'hvilen i sig selv', indre glæde over livet og åndelig opløftelse.

Sabbat'en er på sæt og vis blevet et omdrejningspunkt for jødedommen. Talmud hævder, at 'sabbat'en blev givet til Israel for at de skulle studere Torah ', og det er da også sådan at sabbat'en drager jøden til synagogen og til at åndeliggøre samværet i familiens skød.
I moderne tid er det blevet mere og mere almindeligt, at man går på kompromis med sabbatsoverholdelsen. Dette har en alvorlig effekt på jødedommen. Den, der opgiver sabbat'en, vil også opgive synagogen og gudstjenesten, og i forlængelse heraf sin jødiske uddannelse og indsigt, fort til sidst helt at lægge jødedommen bag sig. Sabbat'en er nemlig den dag, der især er helliget Gud, Torah og synagoge. Sabbat'en er ikke blot en hviledag, en dag hvor man ikke arbejder og hvor man kan abstrahere fra dagligdagens krav og bekymringer. Den er en dag, hvor man opfrisker sin sjæl, en dag som man fylder med åndelig betydning og mening. Dagen man helliggør.

Torah'en giver to motiver til sabbat'en. Den første er som et minde om 'verdens skabelse', *genesis*.

> *“ Det skal være et tegn mellem mig og Israelitterne til evig tid, for i seks dage skabte Herren himlen og jorden, og Han hørte op på den syvende dag og nød den.”* (2.Mos, 31, 17)

Læren heraf er, at nøjagtig som Herren afstod fra at skabe på den syvende dag, således vil Han, at også mennesket undlader at skabe på den syvende dag. På denne dag vil mennesket ikke manipulere med naturen, skabe eller tilrettelægge, i erkendelse af at verden og naturen ikke er vores, men at Gud Herren er altings årsag, Universets skaber og konge. På denne dag lader man alt 'være i sig selv' som det af Gud skabte. Denne afståen fra handlen og skaben er et vidnesbyrd til Guds almagt. Et brud på sabbat'en ved arbejde er således en afvisning af Gud som altings skaber og Herre.

Det andet motiv for sabbat'en er mindet om *Exodus*, befrielsen fra slaveriet i Egypten:

> *“ Du skal bevare erindringen om, at du har været slave i Ægyptens land, og Herren , din Gud, førte dig ud derfra med stærk hånd og med udstrakt arm ; derfor har Herren, din Gud, givet dig besked om at holde sabbat'en.”*

Jøden opfordres til - især på sabbat - at erindre at også han engang var i slaveri. Derigennem lægges vægt på at jødens eneste herre er Herren og at Herren netop greb ind og gjorde sit folk frit for menneskelige herskere, for at de skulle tjene Ham alene.
På denne dag skal jøden også friholde ‘sin tjener, sin tjenestekvinde, den fremmede og arbejdsdyret’ for enhver form for ‘slaveri’ eller tjenestearbejde.
At fejre sabbat bliver således at fejre skabelsen og livets gave, at prise menneskets fundamentale frihed og erklære enhver form for slaveri og undertrykkelse for værende imod Guds vilje.
I vore tider har vi ikke slaveri, - og dog måske alligevel. På sæt og vis er vi alle fanget i en form for slaveri .... og vi er selv vore egne slavefogeder. Hvem kender ikke en, der livet igennem træller for sit store hus, sine værdier og sin stilling i samfundet, - og aldrig tager sig tid til de basale værdier, til kærlighed, samvær, tro ...og Gud.
Vor tids slaveri er et begærets og magtsygens slaveri,- et slaveri vi selv har anbragt os i, og hvor vi selv pisker os frem for at opnå position, magt og materielle værdier. For den der vil, bringer sabbat’en fred for dette slaveri, giver sinds- og sjælsro og tid til at tænke på de åndelige værdier, - de virkelige værdier i livet. På denne dag skal man ikke skabe eller arbejde, eller forme livet. Man skal alene glæde sig over ‘skaberværket i sig selv’, glæde sig over den gave det er ‘i sig selv’ og erkende *hvoraf* det er.

Forberedelse af sabbat

At forberede sabbat er hver gang som at forberede sig selv, sin husstand og sit hjem til et besøg fra selve ‘dronningen’, en elsket og respekteret gæst.
Hjemmet gøres særligt rent, alle bader og klæder sig i sabbats-dresset. Bordet dækkes i god tid og med det særligt fine porcelæn. Og familien samles i hjemmet i god tid før sabbat’ens indtræden, for i fællesskab at velkomme gæsten, Dronning Sabbat.

Sabbats aften

Sabbat’en starter, når hustruen tænder sabbatslysene og fremsiger den tilhørende bøn[24]. (Er hustruen af den ene eller anden grund ikke i stand til at udføre ritualet, kan manden gøre det).
Lysene tændes ca. 20 min. før solnedgang, idet man jo ikke må arbejde på sabbat. Der tændes som minimum to lys, der repræsenterer de to versioner af det fjerde bud: *Zachor*: *“ Kom sabbat’en i hu, at du helliger den”* (2.Mos. 20,8) og *Shamor*: *“Tag vare på sabbat’en, at du helliger den, således som Herren, din Gud, har givet dig besked.”* (5.Mos.5,12)
Ud over de to sabbatslys skal der på sabbatsbordet være to skuebrød, *hallah*[25], dækket af et klæde og et *kiddush*-bæger til velsignelse af vinen.
I synagogen afholdes sabbats-gudstjenesten *Kabbalat Shabbat*[26] og efterfølgende i hjemmet fremsiges der tilsvarende bønner. Det er tradition at afsynge *Shalom Aleichem* og andre traditionelle sange. Herefter er det tradition, at faderen velsigner sine børn, hvilket ikke blot er en troshandling, men en kærlighedshandling, der styrker familien og sikrer at intet jødisk barn er i tvivl om sine forældres kærlighed.

---

[24] Bemærk at de, som tidligere nævnt er hustruen der varetager de religiøse pligter i hjemmet, ligesom manden varetager de religiøse pligter i synagogen

[25] Særligt velsmagende fletbrød til sabbatsbrug

[26]Kabbalat Shabbat - modtagelsen af sababat

Aktiviteter på sabbat

Da sabbat’en er fri fra dagligdagens pligter og pres, giver den frihed til samværet med familien og især er det dagen, hvor man i særlig grad tager sig tid til børnene. Man leger og taler intimt om ugens problemer eller spørgsmål, og om Torah og om tro. Man tager sig tid til at læse op af skrifterne eller studere Talmud. Det er også dagen, hvor man tager sig tid til samværet med venner og naboer. Endvidere kan det være en dag, hvor man går til foredrag i synagogen, eller går til aktiviteter der styrker den jødiske selvforståelse som korsang og folkedans. Alt i alt er sabbat’en sjælens og åndens dag - en anderledes dag.
Sabbat’en slutter - ikke ved solnedgang - men når mindst tre stjerner bliver synlige på himlen. I dag kan man naturligvis slå det præcise tidspunkt op i en almanak
Sabbat afsluttes med bønnen *Havdalah*[27] og en kort aftengudstjeneste i synagogen. I hjemmet tændes et særligt havdalah-lys så snart sabbat er overstået. Dette symboliserer den første skabelsesdag, hvor Herren sagde: *“Lad der blive lys!”*. Traditionelt får et af børnene lov til at holde havdalah-lyset medens havdalah-bønnen fremsiges.

Sabbatsrestriktioner

Det er som nævnt tidligere forbudt at foretage sig nogen form for arbejde eller skabende aktivitet. Man må heller ikke beskæftige sig med noget, der på nogen måde har forbindelse til ens daglige arbejde, det være sig planlægning eller studier etc. Sabbat’en skal være aldeles friholdt fra hverdagen. Man må ikke gøre ild på sabbat, og det betyder at man ikke kan benytte elektronik, såsom komfur, computer, TV, radio, telefon osv. Man må gerne tage sig en lille spadseretur i nabolaget og til en nabo, men længere rejser må man ikke begive sig ud på, ligesom man heller ikke må lade sig transportere med bil, bus etc.
Undtagen for disse forbud er den syge, lægen og andre, der tager sig af livets opretholdelse. Og landmanden kan naturligvis ikke lade sine køer stå i stalden og smertes ved spændte yvere, men må malke dem. Sabbat’ens ærinde er jo netop det gode liv.
Det har tidligere været almindelig praksis at få hjælp til at udføre vigtige gøremål som ikke kan udsættes til efter Sabbat af en kristen, eller muslimsk nabo, en såkaldt *sabbats-goy*.

5. Kashrut - de jødiske spiseregler

Kashrut er det hebræiske ord, der refererer til de jødiske spiseregler. Det er afledt af ordet *kosher*, der betyder *passende*, dvs. acceptabelt og *i overensstemmelse med den religiøse lov*. Det er således *passende* at spise *kosher mad*. Hvad der er kosher er defineret klart i Torah.
Faktisk bruges termen kosher om alt, der er fremstillet i overensstemmelse med den religiøse lov, bedesjal, vin. osv. Endvidere omtales en person, som lever efter den religiøse lov i et hvert forhold som en *adam kasher*, en kosher person. Ordet indgår i dag i det amerikanske hverdagssprog i betydningen, at noget er i orden, lovligt eller passende.

[27] Havdalah - adskillelse eller opdeling

Termen for det, der ikke er kosher er i almindelig praksis *trefah* - (*trefah* bruges dog mere præcist om dyr, hvis organer er ødelagte, eller som er afgået ved en naturlig død (selvdøde), hvorfor de ikke må spises.
Kashrut lovene er ikke alene et spørgsmål om ens fysiske velbefindende; de er meget mere et spørgsmål om ens åndelige velbefindende. Den troende jøde overholder disse regler udelukkende fordi de er Guds vilje og del af den lov som regulerer den jødiske livsudfoldelse, - Torah. Der spørges ikke til *hvorfor*, men kun til *hvordan*. Samtidig er det en træning fra barnsben i at overholde alle Torahs bud, uanset om de finder en rationel forklaring - dvs. epokebestemt - eller ej.
Kashrut, dvs. Kosher er flg.:

- Det der vokser frem af jorden/ageren
- Mælkeprodukter der kommer fra kosher dyr, samt æg fra kosher fjerkræ
- Pattedyr, der både har spaltede klove og er drøvtyggere. Dette udelukker bl.a. svin, heste, kameler m.fl.
- Fisk, som har skæl og finner - dog ikke ådselsædere (ål etc.)
- Udelukket er også skaldyr og bløddyr (østers, hummer etc.)
- Fugle, som er opgivet i den religiøse litteratur, men ikke rovfugle eller ådselsædere

For at et produkt fra et dyr er kosher, skal det slagtes af en *shechter*[28], dvs en særligt uddannet slagter, der arbejder under rabbiner opsyn. Schechtningen foregår ved at schechteren, med en usædvanlig skarp kniv, skærer såvel halspulsåren som dyrets luftrør over. Herefter afblødes dyret inden det skæres ud.
Torahs begrundelse herfor lyder:

> *“I må ikke spise kød, der er levende eller indeholder blod”* (1.Mos. 9,4) og
> *“ I må ikke spise blod af noget væsen, for ethvert væsens liv afhænger af dets blod”* (3. Mos.17,27)

I et kosher køkken er det afgørende at adskille kød og mælkeprodukter. Sammenblandingen forbydes tre steder i Torah: “ *Du må ikke koge et kid i dets moders mælk*”. I den rabbinske tradition er dette bud udvidet til at dække hele et måltid og brugen af kogegrej og service. Således har man i det jødiske køkken to sæt af alt, køleskab, glas etc.
Kun få steder i Torah finder man en egentlig begrundelse som dækker hele Kashrut ideen. For eksempel i 3. Mosebog, kapitel 11, der omhandler de forbudte og tilladte spiser står der, som konklusion og dermed som begrundelse:

> *“ For jeg er Herren jeres Gud; I skal hellige jer og være hellige, for Jeg er hellig. I må ikke gøre jer urene ved noget kryb, som rører sig på jorden”* (3.Mos. 11, 44-45) og “ *I skal være hellige for mig. Kødet af sønderrevne dyr, som I finder på marken, må I ikke spise; det skal I kaste for hundene.* (2.Mos. 22, 30)

At være *hellig* er, at have fuldt kontrol over sine lidenskaber og lyster, således at man altid vil være i stand til at følge Herrens bud og afvise fristelser af enhver art. Kashrut er således en vigtig del af jødisk etik. Selv små hverdags trivialiteter bliver store åndelige og etiske spørgsmål. Man spørger i alle sfærer af livet: *Hvad ønsker Gud?*
Reformjøder opfordrer til at ophøre med kashrut. Grunden skulle være at kashrut-loven gør det vanskeligt for jøder at assimilere sig. Det viser imidlertid, at de ikke har forstået lovens virkelige begrundelse og etiske værdi, og endvidere lader hånt om følgende fra Torah:

> “ *Jeg er Herren jeres Gud, som har skilt jer ud fra folkene [nationerne]. Derfor skal I skille de rene dyr fra de urene og de urene fugle fra de rene.”*

---

[28] Schechtning/schechter - slagtning/slagter (yiddish)

6. De jødiske højtider

Som tidligere nævnt spiller den historiske dimension en stor rolle i jødedommen. Historiske begivenheder er også jøden af i dags begivenheder. De spiller også en rolle for hans liv og har en virkelighed som var den samtidig. Derfor er det jødiske år fyldt med højtider som mindes store bibelske begivenheder.
Da den jødiske kalender basere sig på måneåret, falder de jødiske fester på forskellige datoer efter den vestlige kalender, men på samme dato iflg. månekalenderen.
Kun tre højtider er direkte påbudt i Torah: påsken (Pesach), ugefesten (Shawuot) og løvhyttefesten (Sukkot), de øvrige fejres til minde om historiske og religiøse begivenheder.

Rosh Ha’shanah

Rosh Ha’shanah[29] er det jødiske nytår og fejres i måneden *Tishrei*, der falder i september/oktober i den vestlige kalender.
Højtiden fejres i to dage og ved tærsklen til det nye år opfordres jøder til at gøre regnskab over deres gode og dårlige gerninger i året der gik, gøre bod og forsone sig med dem man har gjort uret.
På andendagen af Rosh Ha’shanah blæses i shofar[30] ved morgenbøn i synagogen. Dette skal give anledning til selvransagelse og erindre om de vigtige begivenheder i folkets historie, Abrahams ofring af Isak og Lovens modtagelse på Sinai bjerg, etc. De ti dage, der går frem til næste højtid, Yom Kippur, kaldes *de ærefrygtindgydende dage* eller *de ti bodsdage* . I jødisk tradition bliver ethvert menneskes skæbne afgjort og nedskrevet i *Herrens Bog* på Rosh Ha’shanah og forseglet på Yom Kippur, forsoningsdagen.
Som optakt til højtiden hilser jøder hinanden med ordene Shanah Tovah, der betyder godt nytår, man giver gaver og sender gode ønsker og velsignelser til hinanden.

Yom Kippur

Yom Kippur er den helligste af årets helligdage, *forsoningsdagen* eller *den store fastedag*- eller simpelthen *den hellige dag*. Yom Kippur er en af det tre dage, der er direkte påbudt i Torah:

> *“ Det er den tiende i den syvende måned, at det er forsoningsdagen. I skal afholde en hellig sammenkomst, og I skal lægge bånd på jer selv”* (3.Mos. 23,27)

I et fuldt døgn faster jøderne og al form for fornøjelse undgås. Yom Lippur er en dag for dyb selvransagelse, såvel i forhold til næsten, som åndeligt og personligt. I de indbyrdes relationer søger man tilgivelse af næsten, medens det er Gud alene, der tilgiver synder overfor Ham,- om man vel at mærke angrer. På denne dag har man chancen for at søge tilgivelse og for at bilægge stridigheder. Det er sidste chance i året for at fortryde sine gerninger overfor næsten og Gud, inden *Herrens Bog* forsegles. Man tilgiver og bliver tilgivet og besegler dagen med ønsket om, *at man må blive forseglet til det gode i Herrens Bog: gemar chatimah tovah.*
Dagens gudstjeneste afsluttes med en enkelt blæsning i *shofar*. Yom Kippur er, ifølge traditionen, den eneste dag, hvor det er forbudt Satan at bagvaske og tale ondt om jøderne. Selv om det er en

---

[29] Rosh Ha’shanah - årets hoved

[30] Shofar - vædderhorn

dag med vemod og anger, regnes den dog for en glædesdag - netop fordi man har fået renset sig selv og fået sonet sine dårlige gerninger overfor næsten, men også overfor Gud. Man har så at sige fået tavlen visket ren og kan starte på et nyt og forhåbentligt bedre åndeligt år, idet man har lært af sine fejl og netop på Yom Kippur gjort sig overvejelser om ens skrøbelighed.

Sukkot

Sukkot[31] er den jødiske løvhytte-fest. Betegnelsen refererer til de små hjemmebyggede hytter som man opretter til brug ved festen. Sukkot er den gladeste blandt de tre af Torah påbudte fester. Festen fejres fem dage efter Yom Kippur og den er en fest, der erindrer jøderne om de 40 år under Exodus, hvor Herren vandrede sig med sit folk *‘ om dagen som en søjle af støv og om natten som en søjle af ild’* og tog sig af dem.
Løvhytten - *Sukkah* - bygges efter ganske præcise anvisninger. Den har et bestemt mål i højden og er således konstrueret at tagets fletværk giver skygge om dagen, men dog ikke tættere end at man kan se stjernerne gennem den om aftenen og om natten. De bør etableres i tilknytning til huset, men i dag ser man dem ofte etableret på verandaer eller altaner i byerne. På alle festens 7 dage indtager familien måltiderne i deres *Sukkah.* Festen har et landbrugselement, hvorfor der bedes om Guds beskyttelse af jorden og afgrøderne; i Israel vil disse bønner typisk indeholde en bøn om vand.
Fire planter giver Sukkot sin specielle karakter. Det er en særlig citrusfrugt, en palmegren, myrter og pilegrene. Alle planter som er symbolske for Israel.
Traditionen vil vide, at på *Ho’shanah harabah* (sukkot’s syvende dag) realiserer Gud de afgørelser, han traf på Yom Kippur. Himlens porte holdes åbne om natten og hvert enkelt menneskes skæbne lægges fast. Derfor vil troende jøder (ortodokse) holde sig vågne og læse Torah hele natten. I forbindelse med sabbatsgudstjenesten på Sukkot læses altid fra *Prædikerens Bog*

Simchat Torah

Simchat Torah[32] fejres på Sukkots 8. dag. På denne dag fejres at man er nået igennem hele årets læsning af Torah. Man læser det sidste stykke og begynder forfra. For at demonstrere glæden ved Torah, tages Torah-rullene ud af Torahskabet og udstyres med sølvkroner, ligesom de rækkes rundt blandt menigheden, som kysser dem og danser med dem. Symbolsk får alle drenge lov til at læse fra Torah, idet en enkelt læser på alles vegne.
I Israel afsluttes Simchat Torah med parader i gaderne og – i Jerusalem - ved Grædemuren, og der danses med Torah.

Channukah

Cannukah er det hebræiske ord for *indvielse*. Denne fest fejres i december. Festen, der varer i otte dage, fejres til minde om Makkabæernes sejr over grækerne, (Hellenisterne), der havde erobret Jerusalem (164 BCE) og søgt at gøre Templet til et hellenistisk gudepantheon. Da den græsk-syriske besættelsesmagt søgte at tvinge jøderne til at bekende sig til Hellenismen og samtidigt vanhelligede Templet, gjorde jøderne oprør under ledelse af yppersteepræsten, Matitjahu og især en

[31] Sukkot pl. - små hytter

[32] Simhat Torah - Torah’ens lykke

af hans sønner, Jehudah haMakkabi[33]. Da jøderne generobrede Templet efter to års kampe og havde fået det renset og stod for at skulle genindvie det, fandt man kun hellig olie nok til at holde *Menorah*’en[34] tændt én dag, - resten var vanhelliget. Ved et Guds mirakel varede olien imidlertid hele otte dage. Det er til minde om dette mirakel at jøderne fejrer Channukah.
Hver aften på festens 8 dage tændes der farverige lys i den 8-armede *Channukijah*, den særlige lysestage, der, anbragt i vinduet, minder om denne begivenhed. Stagen har faktisk 9 arme, idet den er forsynet med en ekstra arm på siden, som benyttes til at tænde de øvrige lys - *tjeneren* kaldes den.
I forbindelse med festen synges og danses hver aften og der udveksles gaver. I Israel gives børnene fri i hele perioden.

Tu Bi’shvat

Tu Bi’shvat er den 15. i måneden Shvat og den dag, hvor man fejrer træernes nytår. I den jødiske tradition tillægges træer menneskelige egenskaber. De regnes for levende og følende, og da de tjener mennesker til gavn og glæde, har man indført denne årlige fest. Som begrundelse for festen ligger, at det er vigtigt for landet Israel at få gendannet agerjorden gennem træplantning, - ellers ville landet trues af ørkendannelse. Træplantning er påbudt i Torah: *“Når I kommer ind i landet, skal I plante alle slags frugttræer.”* (3. Mos. 19:23)
Da jøderne kom tilbage til Israel efter diasporahen, fandt de landet misrøgtet og næsten uden træer. I 1909 opstod blandt Israels jøder den skik at gå ud i naturen på denne dag og plante træer i kantområderne til ørkenen for at frugtbargøre mere land. I dagens Israel er det skolebørnene, der holder traditionen ved lige og planter et træ på Tu Bi’shvat

Purim

Purim er en fest, der har en særlig historisk baggrund. Den baseres på Esther’s Bog, hvor der berettes om en ung jødisk pige, der blev gift med den persiske kong Ahasverus (Xerxes 486-465) under eksilet i Babylon.
Da kongens stor-visir, Haman, udstedte befaling om at udrydde det jødiske folk, lykkedes det Esther, takket været sin position, at redde folket og forhindre Hamans onde plan. Det er denne beretning, der fejres med *Purim.*
Ordet purim betyder lodder og henviser til, at der skulle kastes *lod* om datoen for jødernes udryddelse. Purim fejres den 14. i måneden Adar, der falder i slutningen af februar, eller i begyndelsen af marts.
Purim indledes med en fastedag, *Ta’anit Esther*. Det er en skik, når man i skolen eller synagogen læser fra Esther’s Bog og kommer til navnet Haman, at larme for at vise sin foragt for den onde Haman.
Festen er præget af glæde og man klæder sig ud og beruser sig, hvad der ikke er almindeligt ved en jødisk højtid. Der er nærmest tale om et stort karneval. Med til traditionen er, at man sender hinanden gaver i form af hjemmebagte kager.

---

[33] HaMakkabi - kan oversættes med *hammerslag*

[34] Menorah - 7-armet lysestage der stod i Templet

Pesach - påske

Pesach[35] er den ældste og mest centrale fest i jødedommen. Den fejres til minde om udgangen fra Egypten og er dermed et symbol på frihed og slaveriets ophør.
Påsken fejres den 14. i måneden Nisan, der som regel falder i april. Navnet Pesach, ‘gå forbi’, refererer til den tiende af de ti plager Gud sendte over Egypten for at tvinge Farao til at lade folket gå. Ved den tiende plage sendte Gud *Dødens Engel* gennem Egypten for at dræbe alle de førstefødte, både blandt mennesker og dyr. Jøderne fik imidlertid besked på at smøre blod fra et ny-slagtet lam på deres dørstolper, så ville Dødens Engel ‘gå forbi ‘. Det er meget tænkeligt, at det er dette, der har inspireret til brugen af *mezuzah* på dørkarmene i et jødisk hjem, skønt denne tradition er direkte påbudt i *shemah-bønnen*.
Da israelitterne fik lov at forlade Egypten, måtte de skynde sig af angst for at Farao skulle fortryde sin tilladelse, derfor nåede de ikke at lade deres brød hæve. For at mindes denne begivenhed spiser man i alle påskens syv dage usyret (ugæret) brød. I stedet spises *matzah*, et usyret påskebrød, som er en slags knækbrød.
Inden påskehøjtideligheden fjernes alt ’gæret’ fra huset, idet der dog efterlades krummer, som børnene finder under stor ståhej aftenen før, under *Biur chametz*, - ‘bortrydning af det syrede’ - og brænder den følgende dag.
Påskeaften, *Erev Seder*,[36] som den også kaldes, samles familie og venner, (og også fremmede, der er inviterede som et særligt mitzwah - hellig pligt), for sammen at fortælle og høre om udvandringen. Der læses op af påske-*Hagadah*[37], hvis beretning og ritual-orden på denne måde bringes videre gennem de yngste, fra slægt til slægt.
Et af påske aftens højdepunkter er, når den yngste ved bordet spørger - og derefter giver svaret:
“ **Hvorfor er dog denne aften anderledes end andre aftener**? - *Fordi alle andre aftener spiser vi syret og usyret, men denne aften er alt usyret. Alle andre aftener spiser vi alle slags urter, men denne aften kun særlig bitre urter. Alle andre aftener dypper vi end ikke en eneste gang, men denne aften to gange. Alle andre aftener spiser vi såvel frit siddende som tilbagesiddende, men denne aften er vi alle tilbagesiddende.” (* fra Esther Edelsten - *Jødiske Helligdage)*
På påskebordet er anbragt et særligt påskefad, *Kearah*, hvorpå man finder fem forskellige symbolske madvarer, som alle omtales i Hagadah: **Zerå’a** - et brændt kødben eller hønsevinge til minde om påskeofret; **Beitzah** - et brændt æg til minde om festofferet i Templet; **Maror** - bitre urter til erindring om israelitternes bitre liv i slaveriet i Egypten; **Chachåset** - en sød blanding af nødder, sukker og rødvin, der skal symbolisere de teglsten, som israelitterne var tvunget til at lave under slaveriet. **Karpas** - en krydderplante, der minder om persille og som dyppes i saltvand efter at man har sagt en velsignelse. Karpas er symbol på foråret og håbet der står for døren.
Ved siden af fadet lægger man tre påskebrød, Matzot, i et specielt dækken med tre lommer, som symboliserer de tre jødiske befolkningsgrupper: **Kohen** (præsteskabet), **Levi** og **Israel.** Man skænker et glas vin, som reserveres til profeten, Elias, og lader hoveddøren stå åben så at han kan komme ind ifald han kommer. Man regner med, at han vil være den som varsler Messias’ komme. I øvrigt er en hvilken som helst jøde velkommen til at deltage i påskemåltidet, også dette symboliseres ved den åbne dør.

---

[35] Pesach - kommer af verbet lifsåach, som betyder ‘at gå forbi’

[36] Erev seder - aftenen med orden, eller som følger en bestemt orden

[37] Hagadah - fortælling

Der går 49 dage mellem påske og ugefesten. Disse dage kaldes *omer-dagene* og de tælles fra påskefestens anden dag.

Shavuot - ugefesten

Shavuot[38], som også kaldes Torah-modtagelsesfesten, falder sidst i maj eller først i juni. Oprindeligt blev den fejret for at takke for årets første afgrøder (Birkun-traditionen), der bragtes til templet som offer, men efter eksilet blev det i stedet til en fest for Moses' modtagelse af Torah'en efter udvandringen fra Egypten.
Det er en skik at fejre Shavuot med at spise mælkeprodukter. Dette skal symbolisere, at lige-som mælken er livsvigtig føde for den nyfødte, er Torah'en livsvigtig åndelig føde for alle jøder. Birkun-traditionen vedholdes dog i Israels landbrugssamfund og i skoler. Skolebørnene danser på Shavuot med flot pyntede kurve fyldt med frugter, som bagefter skænkes til nødlidende.

Lag Ba'Omer

Imellem Pesach og Shavuot fejres en mindre fest ved navn *Lag Ba'Omer*, som betyder den 33. dag i omer-tællingen. Lag Ba'Omer er en forårsfest, hvor man mindes ophøret af en pest, som havde ramt rabbi Akiva's elever, da de sluttede sig til Bar Kochbah i oprøret mod Rom (år 132). På denne dag tændes bål i landsbyer og uden for storbyerne og naturen fejres med sport og lege.

Yom Ha'Shoah - Holocaustdagen

Yom Ha'Shoah falder i april/maj og afholdes verden over til at mindes de 6 millioner jøder der blev ofre for Hitlers genocide under 2. verdenskrig.

Yom Ha'atzmaut - uafhængighedsdagen

Den 14. maj 1948 kunne det jødiske folk erklære genoprettelsen af den jødiske stat, Israel. Efter 2000 år i eksil og efter de grusomste forfølgelser over det meste af verden, kunne jøderne igen etableret hjemlandet, Eretz Israel. Det blev en stat, der især gjorde sig bemærket ved frihed til tro, sprog og kultur. Straks efter uafhængighedserklæringen blev den jødiske stat angrebet af flere arabiske landes hære, men trods den arabiske overmagt i mandskab og våben, sejrede David over Goliath. Israel var født til at leve og blev et hjemland og en sikker havn for jøder overalt i verden. I løbet af forbavsende kort tid blev Israel en moderne og velfungerende stat.
Yom Ha'atzmaut er en dag, der præges af både glæde og sorg. Aftenen før mindes Israel sine faldne sønner og døtre fra fire store krige for at bevare landet og den 14. maj, om formiddagen, lyder sirenerne over hele Israel og folk stopper op og holder et minuts stilhed i respekt for de faldne. På Mount Hertzel holder landets ledere en mindehøjtidelighed og man tænder fakler. Festlighederne begynder først om aftenen, hvor folk strømmer ud på gaderne og danser.

Tish'ah be'av

Tish'ah be'Av - den niende i måneden Av - er, næst efter Yom Kippur, den vigtigste af de jødiske fastedage. Den falder i slutningen af juli eller i begyndelsen af august. Den er et udtryk for jødernes

[38] Shavuot - uger

sorg over ødelæggelsen af det første og det andet Tempel. I synagogen læses op fra Klagesangenes Bog.

Tekster til afsnit V

Tekst 32

Hvorfor er dog denne aften anderledes end alle andre aftener?

Hvor er dog denne aften anderledes end alle andre aftener!
Alle andre aftener spiser vi syret og usyret; denne aften er alt usyret.
Alle andre aftener spiser vi alle slags urter;
denne aften særlig bitre urter
Alle andre aftener dypper vi end ikke en eneste gang; denne aften to gange.
Alle andre aftener spiser vi såvel frit siddende, som tilbagelænede:
denne aften er vi alle tilbagelænede.
Vi var slaver for Farao i Ægypten,
Men Herren, vor Gud, førte os ud derfra
med stærk hånd og med udstrakt arm;
hvis den Hellige, lovet være Han, ikke havde ført
vore fædre ud af Ægypten,
så havde vi, vore børn og vore børnebørn været trælle
for Farao i Ægypten.
Selv hvis vi var vise,
alle indsigtsfulde, alle erfarne,
ja, alle kendte Torah’en,
ville det være en pligt for os at fortælle om udgangen af Ægypten,
og den der fortæller meget om udgangen af Ægypten,
bør berømmes.

Fra *Haggadah shel Pesach* (s. 6-7)

Tekst 33

Et specielt krydderi

Rabbi Jehudah inviterede kejser Antonoius til sabbatsmåltid. Han fik serveret en vegetarisk ret, som han nød. Næste gang Rabbi havde Antonius på besøg, var det på en hverdag, og de fik et kraftigt varmt måltid. Efter middagen sagde Antonius til Rabbi ”Jeg nød det forrige måltid mere”. “Ja”, sagde Rabbi, “der manglede et krydderi i maden i dag”. Kejseren sagde:” Men mine kejserlige forrådskamre er fyldt med alle slags krydderier, hvorfor bad du ikke om det?” Rabbi svarede: Krydderiet er specielt. Det hedder Sabbaten. Har du det?”

Fra Talmud, efter *seferha-Aggadah* (s. 160)

Tekst 34

Oliebjerget

Stille er Oliebjergets gravplads i sol
hvor karavaner af sten rejser hen over de vestvendte skråninger
Stille som de landskaber, der brat går over i ørken
steder der endnu ikke er tildelt et navn
hvor sand flyver og lægger sig i stadig nye formationer
Stille er luften, en flænge i tøjet
og natten på bjerget er mild som under en fuglevinge
Stille står luften mellem gravene
på hvilke sten blomstrer evigt for de døde
- Lovet være sandhedens dommer -
Stille som i Jerusalems dyb, hvor vandet drypper
i de mere end totusindårige cisterner
ekko af sjæle, der endnu våger
Hver dråbe falder med sit smæld
én stavelse, som i ordet død.

Fra Pia Tafdrup, *TerriTorahlsang* (s. 36)

Tekst 35

Sabbaten .

Gud afsluttede på den syvende dag det værk, Han havde udført og Han hvilede på den syvende dag efter det værk, Han havde udført.
(1. Mosebog 2,2).
Det er en helt rigtig iagttagelse, som jødiske lærde til alle tider har gjort, at "Torah'en benytter sig af menneskelige og for mennesker forståelige udtryk". Men selv med dette synspunkt som grundlag for alt Torah-studium skal man være varsom med at forfladige og udvande ophøjede begreber - ikke mindst i de tilfælde, hvor rigtig oversættelse og normaltydning i langt højere grad er i overensstemmelse med menneskelig fatteevne end fordrejet oversættelse og forskruet tydning.
Til disse tilfælde hører den ovenfor citerede sætning. Mon ikke de fleste mennesker - først og fremmest de lykkelige, der har den klare overbevisning om Gud og Guds almagt - føler det som en nedværdigelse af alt, hvad der er højt og helligt, at Gud hvilede efter sit værk? Forestillingen "den trætte Gud" er ulidelig for det oprigtigt religiøse sind, er en hån imod sund religiøs sans, er en menneskeliggørelse af Gud, som er det troende menneske imod. Det er jo sagt, at "Israels vogter ej sover og ej slumrer (Ps. 121,4), hvorledes kan den samme Gud have trængt til hvile efter seks dages nok så anspændt skabergerning?
Nej, Gud er større end som så. På ufattelig måde har Bibel-oversætterne ladet sig vildlede af den betydning, det i originalteksten benyttede udtryk senere har fået, til her at oversætte "Han hvilede på den syvende dag". Det gjorde Gud ikke, og det vil Han aldrig gøre. Men
Han ophørte med, Han afstod fra at fortsætte sit værk, efter at Han i det havde nedlagt alle de kræfter, der var nødvendige for dets beståen, og efter at Han havde skabt mennesket, der ville forstå at videreforme værket. Sabbat - det er efterhånden kommet til at betyde

hvile, men ordets *grundbetydning* er: Opher. (Se 1. Mb 8,22). Ved vor helligholdelse af Sabbat'en er hvilen derfor det sekundære, en konsekvens, vi gerne tager med i købet, men det primære er, at vi afstår fra hverdagens gerning, at vi for en stund ophører med at skabe eller udnytte det skabte. Forskrifterne for Sabbat'en kan umiddelbart forekomme skræmmende for mennesker, der især vil opfatte indskrænkningerne i bevægelsesfriheden som snærende bånd. Det gælder for dette spørgsmål som for en del andre, at det er iagttageren, der oplever bestemmelserne som en begrænsning af friheden, medens de, der af egen fri vilje har underkastet sig reglerne, tværtimod oplever det som en vældig befrielse og lettelse, når sabbatsbudene træder i kraft.

Af Marcus Melchior, fra Bent Melchior: Jødedommen - en tekstcollage.

Tekst 36

Jom Kippur - forsoningsdagen

I selve dette, at religionen indbyder til en tilgivelse, synes der også at ligge en indbydelse til at begå synd, i det mindste et: *nå ja, en smule synd mere eller mindre kan vel ikke være så farligt, der er jo snart skriftemål, eller det er snart forsoningsdag*. Jødedommen er umådeligt på vagt overfor dette faremoment. "Hvis nogen siger: ’jeg vil begå synd, og forsoningsdagen vil bringe mig tilgivelse’ - så er der for ham ingen tilgivelse", står der allerede at læse i Talmud. Og sammesteds: "Gør bod en dag, før du dør". Som menneskets vilkår nu engang er, ligger der heri en opfordring til ikke at stole alt for meget på, at man oplever en næste "officiel" forsoningsdag. Men navnlig altså dette, at forsoningsdagen overhovedet ikke direkte berører udligningen af menneskers mellemværende med andre mennesker, at gangen altid skal gås til den forurettede, og at *hans* tilgivelse skal opnås. I dette ligger så vist ingen opfordring til at tage letsindigt på opgaver og pligter. At Gud selv er lettere at få i tale, er en anden sag, men da der kun findes *meget få snævert religiøse forseelser, som ikke tillige indeholder et moment af forseelse overfor et eller andet menneske*, er det "farlige" ved bods-institutionen forsoningsdagen vist nok indskrænket til et minimum.
For aftenens gudstjeneste efterfølges af selve dagens, der i de fleste menigheder varer ca. 12 timer, fra 7 om morgenen til det tidspunkt mellem 18-19 om aftenen, hvor dagen er til ende. Det er vel kun et fåtal, der overværer hele denne tjeneste med dens righoldige program af liturgier, af sang og tale. Men dog er der et flertal af dem, der fylder synagogen, der tilbringer størstedelen af dagen i gudshuset. I realiteten er det beundringsværdigt, da højtiden jo i øvrigt er en fastedag. 24 timer i absolut faste, uden nydelse af en bid brød eller en dråbe vand. En religion, der tør pålægge, ikke blot den enkelte, men menigheden, folket, en sådan faste, må være sig sin egen styrke såre bevidst. Den må også være sig sine bekenderes styrke bevidst. Meningen med fasten må jo være den at vende menneskers blik og interesse helt bort fra det materielle, én dag i året at lade dem koncentrere sig om åndelige, sjælelige værdier, at lade dem dokumentere, at de - netop fordi de i øvrigt bekender sig til en ikke asketisk religion - er i stand til at pålægge sig et savn for en ides skyld.
De fem mosaiske fester er senere suppleret med andre mærkedage. Således findes der en række fastedage på datoer, hvor der er indtruffet nationale katastrofer. Blandt disse dage er der grund til at nævne årsdagen for templernes ødelæggelse. Denne dag er ligesom forsoningsdagen et fuldt døgns faste, hvor man hverken spiser eller drikker noget som helst.
Til den lystige side skal her omtales to fester, der markerer begivenheder i den jødiske historie, der af samtid og eftertid er opfattet som mirakuløse redningsaktioner.

Af Marcus Melchior, fra Bent Melchior: Jødedommen . En tekstcollage.

Tekst 37

Channukah

Grækerne samlede sig mod mig, dengang i hasmonæernes dage.
De nedrev mine tårnes mure og vanhelligede olien.
Men af oliekandernes rest skete et under for os.
Da indstiftede vise mænd otte dage til sang og jubel.
Dette femte og sidste vers af en takke- og sejrshymne, der synges i synagoge og hjem hver aften i otte dage (i december måned), gengiver i korteste form chanukkahfestens historie. Grækerne, hvis besiddelser dengang også strakte sig til det nuværende Syrien, havde under kong Antiochus Epifanes (år 164 BCE) plyndret og vanhelliget Templet, men blev besejret og jaget ud af landet af en lille modig skare, Makkabæerne. Det var i sig selv et vidunder. Men si~ den fortæller legenden om yderligere et under. Da præsterne havde renset Templet og tændte den "evige lampe", fandt de kun ren olie til et enkelt dags forbrug, og så hurtigt kunne frisk olie ikke fremskaffes. Men underet skete: den lille rest olie holdt i otte dage, og i mellemtiden havde man fremstillet ny forsyning. Festen er altså en blanding af en religiøs og en national fest. Det er en udpræget folkelig fest, der fejres ved, at man i synagoge og hjem hver aften tænder lys - det være sig stearin eller olie, alt efter den 8-armede lysestages art. Der hører en ekstra niende arm til som "tjener". Med denne "tjener" tænder man første aften ét lys, anden aften to o.s.v., til alle lysene stråler den sidste aften. I mange hjem tænder foruden husfaderen eller moderen hvert familiemedlem lys i sin egen stage. I tilslutning til lystændingen med tilhørende lovsigelser synges den i indledningen nævnte hymne. Det er logisk, at Chanukkah ikke er foreskrevet i Moseloven, da begivenhederne fandt sted mere end et årtusind efter Moses' død. Den fejres da heller ikke strengt, der er ingen arbejdsforbud, men det er alligevel en pligt at tænde disse festlys, ligesom det er normalt ikke at arbejde i den første halve time, lysene brænder. Det er blevet skik at hygge sig med forskellige spil, fortrinsvis med en lille top – *sevivon* - med bogstaver på siderne, der angiver om, og hvor meget, man har tabt eller vundet; der spilles om nødder, godter eller små-ører. Chanukkah fejres også hyppigt i de jødiske foreninger med lystænding, underholdning, spil og dans.
Oprindelig har vi jøder ikke kendt til at give gaver ved denne fest, og gør det i almindelighed heller ikke i dagens Israel. Men noget af julens gavefeber, hvis jeg må bruge det udtryk, har nok smittet os, og man kan måske forsvare denne praksis med, at det kan være af opdragende betydning, at vi lærer børnene fra små af at tænke på, hvad de kan glæde forældre og søskende med.

Af Meta Melchior & Esther Lexner fra Bent Melchior: Jødedommen - en tekstcollage

Tekst 38

Omskærelse

Det må bemærkes, at omskærelsen ikke skal opfattes som et kirurgisk indgreb, men som et religiøst ritual, der kan sammenlignes med dåben. Ritualet udføres oftest i barnets hjem under overværelse af mindst 10 voksne mænd [en minyan]. Selve omskærelsen foretages af en religi- øst uddannet mand med omskærelser som speciale. Denne person, som kaldes *mohel*, behøver ikke nødvendigvis at være læge. Af vort materiale fremgår det, at omskærelsen er et af de ritualer, som de fleste personer, eller deres forældre, overholder eller har overholdt. 87% af de mandlige medlemmer af den store menighed er omskåret, og 79% af dem i denne kategori, der har sønner, har ladet disse omskære. Vi kan således konstatere en mindre tilbagegang i overholdelsen af dette ritual. På den anden side er

forskellen så lille, at den kun antyder en tendens, som man i betragtning af de små antal ikke kan være helt sikker på.
Selv om dette rituals overholdelse er så udbredt i den store menighed, som den er, hænger det dog sammen med andre. Det viser sig nemlig, at alle der gifter sig i synagogen lader deres sønner omskære, mens de, der gifter sig uden for synagogen, kun i 45% af tilfældene lader deres sønner omskære. Dette tyder på, at selv om omskærelsesritualet ser ud til at være et af de mest udbredte, overholdes det dog i højere grad af dem, der også overholder andre ritualer.
Der er i moderne tid givet utallige forklaringer på den mellemøstlige skik at omskære drengebørn. Medicinske undersøgelser påstås at have vist, at kvinder, der er gifte med omskårne mænd, mindre hyppigt får livmoderkræft, end det er tilfældet med kvinder, som har omgang med uomskårne mænd. Det nævnes også i den medicinske forskning, at udbredelsen af veneriske sygdomme er ringere blandt jøder end ikke-jøder.
Spørgsmålet om omskærelse blev efter interviewernes udsagn i de fleste tilfælde opfattet som overflødigt. Det må betyde, at der blandt dem, vi har talt med, er en udbredt stereotyp om, at en jødisk mand må være omskåret. Som vi tidligere har vist, er der i høj grad realitet i denne stereotyp, hvis vi kun betragter dem som jøder, der overholder en vis del af de traditionelle jødiske ritualer. På den anden side er der en del af de personer, som ikke er omskåret, der opfatter sig selv som jøder.
Da jødedommen ingen dåb har, findes der heller ikke nogen højtid, hvor man konfirmerer, dvs. bekræfter den. Derimod kan man godt tænke sig en bekræftelse af selve tilhørsforholdet til jødedommen. På denne basis har den jødiske menighed i Danmark kunnet følge tidligere tiders danske lovgivning om, at enhver person, der ville giftes, også måtte være konfirmeret.
Jødedommens opbygning som en lovreligion har i sig selv medført, at man har markeret et andet skel i et ungt menneskes udvikling, nemlig det tidspunkt, hvor man personligt fik et ansvar overfor loven, hvad man med et moderne udtryk kunne kalde for den kriminelle lavalder.
Af Jacques Blum: Dansk og /eller Jøde, 1973

Tekst 39

Død og begravelse

Til jødedommens helligste pligter hører at følge en afdød til det sidste hvilested. Der findes derfor i enhver jødisk menighed et helligt broderskab, hvis medlemmer trofast skal tage sig af de syge og pleje de døende, når deres sidste time kommer. Hvor, det er muligt, skal man med den døende sige ’trosbekendelsen’ Shema. Hvis den døende ikke har kræfter dertil, kan bekendelsen læses af andre nærværende. Ved efterretningen om et dødsfald udtaler man lovsigelsen: "Lovet være sandhedens dommer". Som tegn på sorg river de nærmeste pårørende symbolsk en flænge i tøjet.
Det hellige broderskabs opgave består endvidere i at vaske den døde og iføre ham en enkel dragt af linned. Mændene får deres bedesjal om sig, og fattige og rige lægges i samme type usmykkede kiste. Ved området med døden må der ikke gøres forskel mellem menneske og menneske. Der er tradition for at lægge lidt jord fra det hellige land under afdødes hoved. I stedet for blomsterhilsener giver man gerne gaver til velgørende formål. Ved selve begravelsen læses foreskrevne tekster. Efter at kisten er sænket ned i graven, kaster de tilstedeværende 3 skovlfulde jord i den åbne grav. Når kisten er dækket med jord læser de sørgende kaddish-bønnen, en aramæisk tekst, hvor mennesket priser Guds navn og beder til, at Hans vilje må ske.
Efter begravelsen begynder sørge-ugen. Børn holder den efter deres forældre, forældre efter deres børn, en mand efter hustruens død og hustruen efter mandens død og søskende gensidigt. I sørgeugen modtager de sørgende besøg, og der holdes gudstjeneste i hjemmet. På Sabbat'en går de sørgende dog til gudstjeneste i synagogen, og det er skik at byde dem særligt velkommen fredag aften og føre dem ind i synagogen.

Når man mister en af sine forældre holder man i nogen udstrækning sørgetid et helt år. I dette år brænder der til minde om den afdøde et lys i hjemmet. Den afdødes sønner læser kaddish-bønnen ved den offentlige gudstjeneste i 11 måneder. Hvert år markeres dødsdagen, der går under den tyske betegnelse "Jahrzeit". Også på den dag tændes der lys, og sønnerne læser kaddish-bønnen for deres forældre. Det er mange steder skik at indvi gravstenen på den første årsdag.

Af Kurt Wilhelm: Judendomen, livsvãg och læra, 1956.

Tekst 40

Kosher - en livsform

Mange, også blandt ikke-jøder, kender det hebraiske ord kosher- kasher, som det udtales på moderne hebraisk. Ordet findes endda i Nu-Dansk ordbog og betyder ordret "egnet", nemlig egnet føde for dem, der lever efter de jødiske forskrifter. Man taler altså om at have en kosher husholdning.

Professor Preben Plum sagde for nylig i en forelæsning, at jødedommen er hygiejnens fader, og mange mennesker - også mange jøder - har i tidens løb anset spiselovene for at være sygdomsforebyggende, hygiejniske forholdsregler, der i vore dage, ja, allerede i mange årtier, har været overflødige på grund af den gennemgribende sundhedskontrol, de fleste stater fører med levnedsmidler. Hvorvidt der har spillet en bagtanke om fysisk sundhed ind hos lovgiveren, er det umuligt at gisne om, men det står sort på hvidt i Biblen netop i forbindelse med disse bud, at de er givet os "til helligelse". I 3. Mosebog kap. 11 vers 44-45 står der efter opremsningen af tilladte og forbudte dyr: "Jeg er Herren, eders Gud, og I skal hellige eder, thi jeg er hellig". Det drejer sig således ikke om helbred, men om hellighed.

Jøder skal hellige alt, hvad de har med at gøre for derigennem at prøve at helliggøre, det vil sige fuldkommengøre, sig selv så meget, som det nu engang er skrøbelige mennesker muligt. Det gælder også for husførelse og spisning.

Har da det, vi putter i munden, virkelig noget med hellighed, med vor åndelige habitus at gøre? Det har det i høj grad. Spørg bare, hvad moderne psykologer og ernæringsfysiologer har at sige om, hvor stor påvirkningen af den menneskelige karakter og af den sjælelige holdning er af det, der tilføres det menneskelige legeme af fast eller flydende føde. Det vil også være naturligt at blive sig den pædagogiske virkning af et lovkompleks som dette bevidst. Jøder lærer fra barnsben at sige nej tak - ofte til meget fristende sager. På denne måde tages viljen meget tidligt i skole.

Helt bortset herfra: Det gælder om en del af de bibelske love, ikke mindst om de rituelle forskrifter, at de ind imellem unddrager sig logisk begrundelse. Hygiejniske eller ikke, karakterdannende eller ikke - de bibelske love skylder intet bevis for deres berettigelse. Det er det, der er meningen med at betegne dem som Guds bud. Det er, fordi det er helligt, at vi iagttager den hygiejne, der er nødvendig for os.

Af Meta Melchior & Esther Lexner: Den jødiske kogebog, 1971.